شهري

آڪٽوبر - ڊسمبر 1995 جلد 1 شمارو 1

اندرين صفحن ۾

* پاڪستان ماحولياتي بچاءَ ايڪٽ 1995ع جو تجزيو
* ماحولياتي گدلاڻ ۽ سنڌي صحافت
* گهاري ۾ زهريلو صنعتي فوگ
* ماحولياتي خبرون
* نوري آباد جي ڪارخانن جو زهر ڪينجھر ڍنڍ ۾

شاهبندر
پاڪستان لاءِ نيو آرلينس

فرحان انور

مشهور نيو آرلينس بندر جي تصوير. شاه بندر ۾ اِن بندر جهڙيون سڀ خاصيتون موجود آهن جو انهن جي ترقي سان اهو ڪراچيءَ جو متبادل بندر ٿي سگهي ٿو.

تازو ئي ٽون اونهن ساموندي بندرگاهن جي اڏاوت جي حوالي سان تمام گهٽيون ڳالهيون ڪيون ويون آهن ۽ ڪيٽي بندر ۽ گوادر وارن هنڌن کي ڪراچي جو متبادل سمجهيو پيو وڃي. انهن رٿائن جي حوالي سان وڏيون اميدون ٻڌل آهن ۽ حڪومت انهن ڪوشش ۾ رڌل آهي ته ڏيهي ۽ پرڏيهي سيڙپڪارن کي آماده ڪري ته جيئن اهي گهڻ رخين رٿائن کي شروع ڪرڻ لاءِ پيسو سيڙائين

انهيءَ سلسلي ۾ ملڪ جي اهم تعليمي اداري اين اي ڊي مطالعو ڪيو آهي، جنهن ۾ شاهبندر جي علاقائي اهميت تي زور ڏنو آهي، جنهن کي هيل تائين نظرانداز ڪيو ويو آهي ان اداري رٿابندي ڪندڙن ۽ اڏاوت جي ماهرن تي زور پريو آهي ته اهي اونهي سمنڊ واري بندرگاه جي اڏاوت جي حوالي سان جوڳن متبادلن تي ڌيان ڏين ۽ رٿا تي ڳوڙهي انداز ۾ ويچارين.

لفظ 'بندر ' (سامونڊي بندرگاه) جهازن جي خدمتن ۽ شين جي لاهڻ ۽ چاڙهڻ لاءِ گڏيل طور تي استعمال ٿئي ٿو

پهرين ضروري ڳالهه اها آهي ته جهاز سلامتي سان بندرگاه تي پهچي سگهن. اهڙي ريت ڪليل سمنڊ تائين رسائيءَ لاءِ ضروري هجي ٿو ته لڪ وسيع ۽ ويڪرو هجي جنهن لاءِ ضروري آهي ته انهيءَ بندرگاه معرفت سولائي ۽ آساني سان جهازن کي امداد مهيا ڪري سگهجي

ڏسو صفحو 2

گارڊن ايسٽ
۾ نورا ڪشتي

رولينڊ ڊي سوزا

حيڪي ڪجھ ڪراچي اوپر جي علائقي ۾ ٿي رهيو آهي، جيڪڏهن هن شهر جا شهري نه جاڳيا ۽ عمل نه ڪيائون ته سياڻي باقي سڀني علائقن ۾ به ائين ٿي ٿيندو.

پاڪستان ۾ هر لمحي وڌندڙ آبادي ۽ وڌندڙ ماديت پرستيءَ سبب زمين جو ناجائز ۽ غير قانوني استعمال وڌندو پيو وڃي. اهو تصور ته "ڪو ماڻهو خدا جي زمين جي ڪنهن ٽڪري جو مالڪ ٿي نٿو سگهي ۽ هو ته فقط ان جو عارضي سنڀاليندڙ آهي،" هاڻي اسان لاءِ اجنبي تصور آهي. ٿورڙن ماڻهن جي لالچ هيڪاندي ماحولياتي خرابي پيدا ڪئي آهي ۽ عوامي زمين کي واپاري يا انفرادي استعمال ۾ آڻي ان جي صورت بدلائي ڇڏي آهي. اوچين عمارتن جي اڏاوت، اڏاوتي ضابطن جي زبردست ڀڃڪڙي آهي ۽ ان سان ان ماحول کي ناقابل تلافي نقصان پيو ٿئي، جنهن ۾ اسان رهون ٿا، ڪم ڪيون ٿا يا رانديون ڪريون ٿا.

اهڙو هڪ وڏو مثال ڪراچيءَ جو گارڊن ايسٽ وارو علائقو آهي.

پس منظر

گارڊن ايسٽ ڪوارٽرز 20 صديءَ جي موڙ تي قائم ڪيا ويا هئا ۽ ڪراچيءَ جي ان ننڍڙي ڪاسموپوليٽن شهر ۾ ڪجھ لک ماڻهن جي رنگارنگ آبادي هئي، هندو، پارسي، گوائي، خوجا اسماعيلي ۽ مسلمانن جون ڪجھ ٻيون برادريون.

هڪ يا ٻه منزلا بنگله 800-2000 چورس والن جي پلاٽن تي اڏيا ويا.جن

ڏسو صفحو 11

دي ڪروز روڊ گارڊن ايسٽ جي سينٽ لارينس چرچ جا قبا جيڪي هاڻي اوچين عمارتن جي پويان لڪي ويا آهن.

شهري

206-G، بلاڪ 2، پي اي سي ايچ ايس
ڪراچي-754000 پاڪستان
فون نمبر: 453-0646
فيڪس: 92-21-4548226

ايڊيٽرز
حميرا رحمان - بدر ابڙو
فون: 492-3917، فون فيڪس: 494-8118

مئنيجنگ ڪميٽي:
چيئرپرسن: قاضي فيض عيسيٰ
وائيس چيئرپرسن: حسن جعفري
جنرل سيڪريٽري: عنبر علي ڀائي
خزانچي: خطيب احمد
ميمبرس: دانش آذر زوبي - فرحان انور - وڪٽوريا ڊي سوزا - حسن مرچنٽ - نويد حسن - حميرا رحمان

"شهري" اسٽاف:
ڪوآرڊينيٽر: مسز منصور
اسسٽنٽ ڪوآرڊينيٽر: عامره قيصر
آفيس اسسٽنٽ: تمثيل احمد
انچارج قانوني شعبو: عنبر علي ڀائي

"شهري" سب ڪميٽيون:
i) آئي ڪي - خطيب
ii) تحفظ ورثو - دانش آذر زوبي - حميرا رحمان
iii) ستشعاء ۽ رابطا
حميرا رحمان - حسن جعفري
iv) قانون: قاضي فيض عيسيٰ - عنبر علي ڀائي
v) باغ ۽ تفريح (ترقي): خطيب احمد
vi) فنڊن جو حصول: عمران شيخ

سب ڪميٽي لاءِ ميمبرشپ "شهري" سي بي اي جي سڀني ميمبرن لاءِ کليل آهي.
هتي ڇپيل مضمونن جي ڪنهن به هنڌ ڇپائيءَ جي اجازت ڏني وڃي ٿي، جيڪڏهن حوالو ڏنو وڃي.
'شهري' جي نيوزليٽر ۾ ڇپيل مضمون/ خبرون سان ايڊيٽر/ ايڊيٽوريل بورڊ جو سهمت هجڻ ضروري ناهي.

سهائتا جي آجيان ڪئي وڃي ٿي.
سهائتا لاءِ خواهشمندن کي ليکڪ جي رضامندي لاءِ 'شهري' آفيس سان رابطو ڪرڻ گهرجي.
'شهري' نيوزليٽر هيٺين، وچين ۽ مٿين طبقي، شاگردن، پيشورن، ماحولياتي، پاليسين ٺاهيندڙن، غيرسرڪاري تنظيمن ۽ ٻين تنظيمن ڏانهن پڙهيو وڃي ٿو.

'شهري' سي بي اي پرڏيهي ۽ ملڪي ڪمپنين کي درخواست ڪري ٿي ته اسان جي نيوز ليٽر جي ڇپائي ۽ پبليڪيشن ۾ اشتهارن يا چندن جي صورت ۾ مدد ڪن.

Member of
IUCN
The World Conservation Union

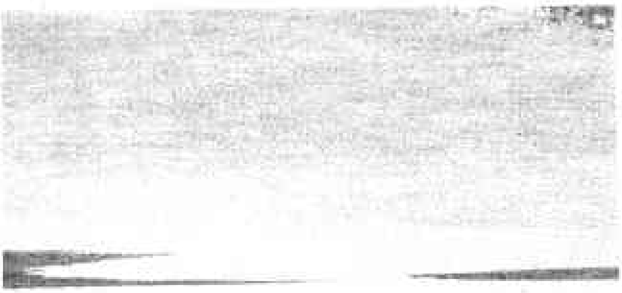

ڪراچيءَ کان 150 ڪلوميٽر پري واڙي ڪريڪ وٽ شاهبندر وارو ماڳ جيڪو اونهي سمنڊ جي بندرگاهه لاءِ هڪ آئيڊيل جاءِ آهي.

بقايا: شاهبندر

هي ڳالهه اها اهم هجي ٿي ته جهاز بندرگاهه تي پهچي سگهن ۽ لنگر انداز ٿي سگهن، اهي اتي بيهي سگهن ۽ سامان ڪٽي ۽ لاهي سگهن، ٻارڻ رسد جي سهولت حاصل ڪري سگهن. اهو مطالعو اين اي ڊي يونيورسٽي جي سول انجنيئرنگ ڊپارٽمينٽ ڪيو آهي.

انهيءَ مطالعي جي نگراني پروفيسر سعيد احمد خان ڪئي. مطالعي ذريعي اها حقيقت سامهون آئي آهي ته شاهبندر جي آس پاس ۾ بندرگاهه آساني سان اڏي سگهجي ٿو. انهيءَ بندرگاهه معرفت واڙي ڪريڪ Wari Creek تائين رسد ٿي سگهي ٿي، جيڪا ڊيلٽا جي وسيع ترين کاري (جيڪا ڪراچي کان 150 ڪلوميٽرن جي فاصلي تي واقع آهي) آهي. سراسري طور تي ان کاريءَ جي ويڪر ۽ اونهائي 2500 ميٽر ۽ 6 ميٽر تائين آهي.

صدين کان اتي انساني سرگرمين سبب سنڌوءَ جي وهڪري ۾ تبديلي ايندي رهي آهي، سنڌوءَ جي مهڙ ۾ بئراجن، بندن ۽ ڪينالن جي اڏاوت کان پوءِ پڇڙي واري حصي ڏانهن پاڻي جي وهڪري ۾ لٽ ۾ جوڳي گهٽتائي آئي آهي. سنڌو جي ڊيلٽائي تي هنڌ کاري پاڻي جي چڙهت ۾ اضافو ٿيڻ سبب پڇڙي وارو حصو متاثر ٿيو آهي. سنڌ جا ڪيٽرائي ساموندي علائقا سمنڊ جي والار ۾ اچڻ کان پوءِ اتان جي زمين ڏهٽين ۾ تبديل ٿي وئي آهي.

هوڏ اچا هيو مسئلو آهي. 1993ع ۾ آيل هوڏ جي نتيجي ۾ ڪيٽي بندر جو سڄو علائقو مڪمل طور تي پاڻي هيٺ اچي ويو هو. جڏهن ته شاهبندر جي آسپاس واري زمين جيڪا اوچي هنڌ تي آهي ۽ سنڌوءَ جي هوڏ ۽ ويرن کان بچيل آهي. هتان جي زمين زرخيز آهي، جيڪا حيوانات ۽ نباتات سان ڀرپور آهي ۽ اتي تمر جا ٻيلا آهن. اهو شاهوڪار ترين آبي نظامن مان هڪڙو علائقو آهي، جيڪو چوڏاري وسيع پٽاڻي تي پکڙيل آهي.

ڪنهن به ترقياتي رٿا لاءِ اهو ضروري هجي ٿو ته اها اهم کهرجن جي ڪسوٽي تي پوري لهي ۽ ان جي آسپاس وارن مرڪز تائين آساني سان پهچ ٿي سگهي. (ان سان گڏ ٻيون بنيادي گهرجون پوريون ٿيڻ ضروري آهن) شاهبندر گوٺ انهيءَ ڪسوٽي تي پورو لهي ٿو. (انهيءَ تائين ٺٽي، سجاول، چوهڙ جمالي ذريعي آساني سان پهچ لاءِ چوهڙ جمالي کان شاهبندر تائين پڪو رستو پڻ آهي) علائقي ۾ بنيادي سهولتون موجود آهن، ڪوسٽ گارڊز جهڙيون سرڪاري ايجنسيون علائقي ۾ سرگرم عمل آهن.

شاهبندر- واڙي ڪريڪ پورٽ جي موجوده ترجيح اها آهي ته انهيءَ بندرگاهه کي سنڌو درياءَ معرفت اندروني جهازرانيءَ واري چئنل سان جوڙي سگهجي ٿو. ملڪ جي مٿئين حصي مان محفوظ طريقي ۽ گهٽ خرچ سان شيون آڻي سگهجن ٿيون.

سماجي- اقتصادي ترقي ۽ ان علائقي تي اثر

شاهبندر جي آسپاس ۾ اونهي سمنڊ جي بندرگاهه جي اڏاوت لاءِ رپورٽ ۾ مختلف رخن جو جائزو ورتو ويو آهي.

شابندر جي پنهنجي دفاعي اهميت پڻ آهي، اهو رٿابندي جي ماهرن کي موقعو فراهم ڪري ٿو ته سنڌ جي پوئتي پيل علائقي جي سماجي، اقتصادي صورتحال کي بهتر بڻايو وڃي. ڪراچي ۽ بن قاسم پورٽ اڳ ۾ ئي سنڌوءَ جي ساڄي ڪپ جي علائقن جي کهرجن کي پورو ڪن ٿا، سنڌو جي کاٻي ڪپ جو علائقو شايد ايترو خوش قسمت ناهي.

اها انتهائي ڏکوئيندڙ ۽ بدقسمتي جي ڳالهه آهي ته ٿر، بدين ۽ ننگر پارڪر جا علائقا قدرتي وسيلن (اهي مڙئي علائقا سنڌ جي کاٻي ڪپ تي شاهبندر سان لڳن ٿا) جي باوجود گهٽ اسريل آهن ۽ اها ساڳي صورتحال سڄي ملڪ جي پڻ آهي.

بدين تيل جي وسيلن سان شاهوڪار آهي،

شهري- سي بي اِي
دي فريڊرڪ نعمان فائونڊيشن
جي ٿورائتي آهي، جنهن اڳوڻن سيني نيوز ليٽرن جي ڇپائيءَ ۾ اسان جي مدد ڪئي.

سنڌ جو ڊيلٽا ۽ عربي سمنڊ

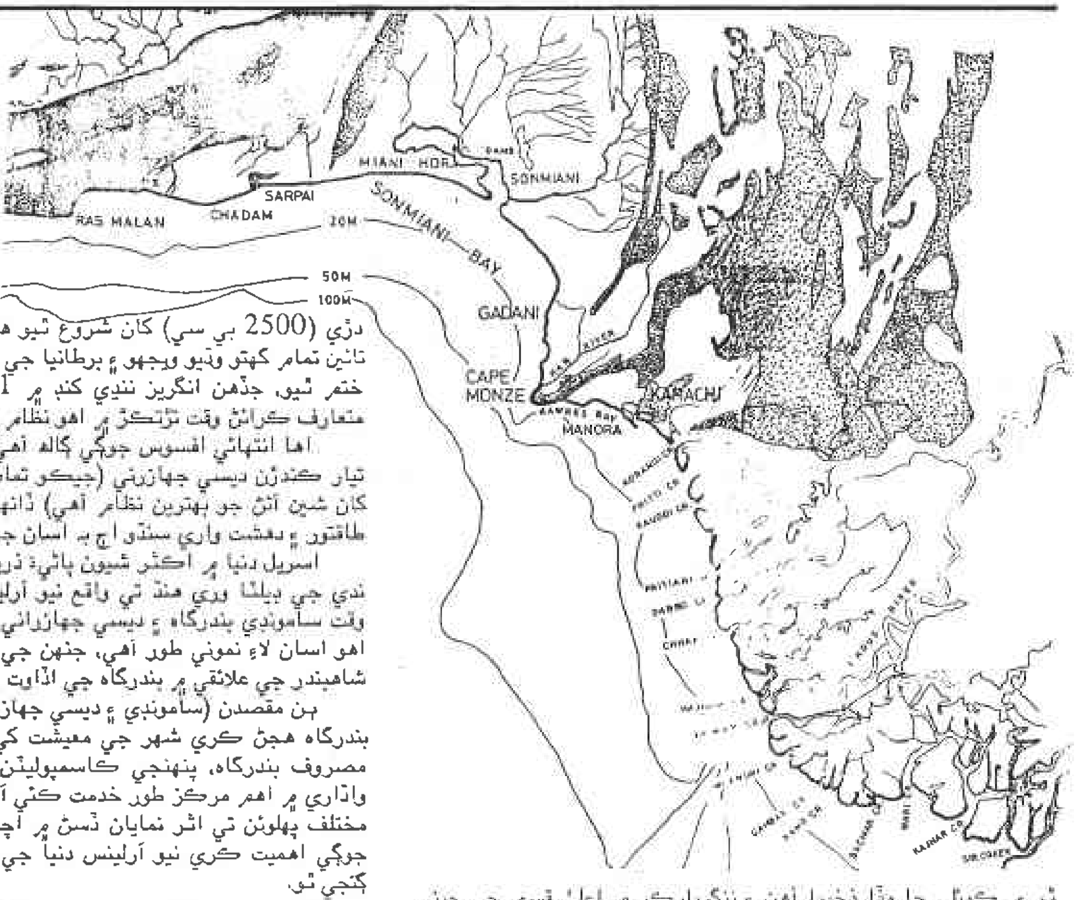

ٿر ۾ ڪوئلي جا وڏا ذخيرا آهن ۽ ننگرپارڪر ۾ اعليٰ قسم جي چيني مٽي ۽ گرينائيٽ جا ذخيرا آهن. (اهو مٽيريل اسان ٻاهران گهرايون ٿا).

شاهبندر ويجهو اونهي سمنڊ جي بندرگاهه جي اڏاوت سان انهن قدرتي وسيلن تي آساني سان پهچ ٿي سگهندي، تيل جا ڪارخانا، پيٽرو ڪيميڪل صنعت، ٿرمل پلانٽ، چانئا ڪلي ۽ ٽائون ٽاهڻ جا ڪارخانا ۽ زرعي بنيادن جي ڪارخانن سان گڏوگڏ لڳائي سگهون ٿا. انهيءَ گهڻ رخي ترقياتي عمل ذريعي علائقي جي سماجي، اقتصادي صورتحال بهتر بڻائي سگهجي ٿي. مقامي سطح تي بيروزگاري جي پاڙ پٽي سگهجي ٿي، سنڌ ۽ ملڪ جي ٻين حصن جي بيروزگار نوجوان لاءِ روزگار جا ذريعا مهيا ٿي سگهن ٿا.

علائقي لاءِ اهم ڳالهه اها ٿيندي ته توانائي جون گهرجون پوريون ٿي سگهنديون، جيڪڏهن اهڙي رٿا تي واقعي سنجيدگي سان عمل ڪيو وڃي ته اها ڪراچي بندرگاهه ۽ ان سان لاڳاپيل سهولتن جيان عوام جي ترقي ۾ اهم حصي طور شامل ٿي سگهي ٿي.

هڪ ٻيو معاملو جيڪو تمام گهڻو ڌيان لهڻي ٿو، هي آهي ته انهيءَ بندرگاهه جي اڏاوت سان ملڪ جي مٿئين حصي کان شيون ۽ سامان گهرائي سگهجي ٿو. انهيءَ سلسلي ۾ شاهبندر- واڻي ڪريڪ، علائقي جي لحاظ کان ڪا به رنڊڪ نه بڻبو. موجوده ريلوي لائين بدين تائين موجود آهي، جنهن ذريعي تمام گهٽ سفر ڪيو ويندو آهي. انهيءَ ريلوي لائين نيشنل گرڊ سسٽم تائين بندر گاهه جي علائقن سان جوڙي سگهجي ٿو. جڏهن ته سنڌ، پنجاب ۽ پاڪستان جي اترين علائقن لاءِ متبادل رستا، پڻ موجود آهن. اهي رستا نه ٿي سنڌو درياءَ مٿان لنگهن ٿا نڪي سنڌ جي انهن علائقن مان، جيڪي وڏي آبادي وارا آهن.

اندروني جهازراني

پروفيسر سعيد، جنهن ابتدائي خيال سان گڏوگڏ اڀياس جي نگراني پڻ ڪئي، انهيءَ پاڻي ذريعي ڏاڍي جوشيلي نموني شاهبندر جي اهڙن امڪانن تي ڳالهايو آهي. هن جو چوڻ آهي ته، اهو نظام شاهبندر- واڙي ڪريڪ وارو نظام بندرگاهه جي اڏاوت جي نتيجي ۾ سولائي سان جهازراني لاءِ کولي سگهجي ٿو. هن جو خيال آهي ته بندرگاهه کي اندروني جهازراني لاءِ چينل ذريعي سنڌو درياءَ جي مٿئين حصي سان اثرائتي نموني جوڙي سگهجي ٿو. انهيءَ بندرگاهه ذريعي سنڌو درياءَ کي (گهٽ ۾ گهٽ ڪالاباغ تائين) ملڪ اندر Lock and dam جهازراني سرشتي جي مدد سان آبي مال برادري جي نظام طور استعمال ڪري سگهبو.

تاريخي لحاظ کان سنڌو درياءَ تي ديسي جهازراني جو نظام مهين جي دڙي (2500 بي سي) کان شروع ٿيو هو. اهو نظام مسلمانن جي اچڻ تائين تمام گهڻو وڌيو ويجهو ۽ برطانيا جي حڪمرانيءَ ۾ ان ويل اهو نظام ختم ٿيو، جڏهن انگريز نندي ڪنڊ ۾ 1871ع ڌاري ريلوي جو نظام متعارف ڪرائڻ وقت ترتڪڙ ۾ اهو نظام ختم ڪري ڇڏيو.

اها انتهائي افسوس جوڳي ڳالهه آهي ته هيل تائين اسان جي پاليسي تيار ڪندڙن ديسي جهازراني (جيڪو تمام گهڻو سستو ۽ ماحولياتي لحاظ کان شين آڻڻ جو بهترين نظام آهي) ڌانهن جوڳو ڌيان نه ڏنو جيتوڻيڪ طاقتور ۽ دهشت واري سنڌو اڄ به اسان جي اختيار ۾ آهي.

اسريل دنيا ۾ اڪثر شيون پاڻيءَ ذريعي نيون وينديون آهن. ميسيسپي ندي جي ڊيلٽا ورڪ هنڌ تي واقع نيو آرلينس ساموندي بندرگاهه هڪ ئي وقت ساموندي بندرگاهه ۽ ديسي جهازراني جي نظام طور ڪتب اچي ٿو. اهو اسان لاءِ نموني طور آهي، جنهن جي طرز تي اسان واڙي ڪريڪ- شاهبندر جي علائقي ۾ بندرگاهه جي اڏاوت ڪري سگهون ٿا.

هن مقصدن (ساموندي ۽ ديسي جهازراني) لاءِ قائم ڪيل نيو آرلينڊ بندرگاهه هجڻ ڪري شهر جي معيشت کي وڌيڪ هٿي ملي آهي. انهيءَ مصروف بندرگاهه، پنهنجي ڪاسمپوليٽن ماحول سان گڏ، معيشت جي واڌاري ۾ اهم مرڪز طور خدمت ڪئي آهي، جنهن جا شهري زندگي جي مختلف پهلوئن تي اثر نمايان ڏسڻ ۾ اچن ٿا. پنهنجي دفاعي لحاظ کان جوڳي اهميت ڪري نيو آرلينس دنيا جي اهم ترين اناج وارن بندرن ۾ ڳڻجي ٿو.

شاهبندر جي دفاعي اهميت پڻ ساڳي نوعيت جي آهي. سنڌ جي پوئتي پيل ۽ انتهائي لتاڙيل عوام جي سماجي، اقتصادي صورتحال جي بهتري سان هنهي مقصدن لاءِ ترقي پورٽ جي مقصدن ۾ شامل ٿي سگهي ٿي.

انهيءَ رٿا سان هڪ ٻيو فائدو به ٿي سگهي ٿو، اهو ته شاهبندر معرفت سنڌوءَ تائين پهچ ذريعي ان جي آسپاس ۾ رهندڙ ماڻهن کي تازو پاڻي فراهم ڪري سگهجي ٿو. پاڪستان ۾ دنيا جي وڏي ۾ وڏي آبپاشي نظام جو جار آهي. ايستائين جو ڪجھ ڪينال، يورپ جي وڏين ندين کان وڏا آهن. هاڻ وقت اچي ويو آهي، جو انهيءَ ڪمائتي ذريعي کي استعمال ڪري فائدو حاصل ڪجي ته جيئن هن رٿا معرفت ملڪ ۾ سماجي، اقتصادي خوشحالي جو نئون دور شرع ڪري سگهجي.

تفريحي ترقي

نيو آرلينس جيان هن بندرگاهه واري علائقي ۾ ايرندڙ تفريحي ماڳ ٺهڻ جي پڻ وڏي سگهه آهي. گهڻ رخين تفريحي سرگرمين جهڙوڪ بوٽنگ، ڪئمپنگ ۽ فشنگ ذريعي مقامي معيشت کي هٿي وٺائي سگهجي ٿي. انهي هنڌ کي هجرت ڪري ايندڙ پکين جي جنت طور متعارف ڪرائي سگهجي ٿو.

انهيءَ حقيقت کان ڪنهن کي به انڪار ناهي ته پاڪستان لاءِ نئين ساموندي اونهي بندرگاهه جي اڏاوت وقت جي اهم ضرورت آهي، اهو ئي اهم وقت آهي جڏهن سنڌ جي پوئتي پيل علائقن کي سماجي ۽ اقتصادي ترقي وٺرائجي ۽ ملڪ جي ٻين حصن کي پڻ مدد فراهم ڪجي. جڏهن ته ان ڳالهه کي پڻ محسوس ڪرڻو پوندو ته بندرگاهه جي ڪاميابي لاءِ ان جي هنڌ جي چونڊ پڻ اهم ڪردار ادا ڪندي. جيڪڏهن بندرگاهه صحيح هنڌ تي قائم نه ڪيو ويو ته، نه صرف انجنيئرنگ جي مهارت پر مقصد ئي ضايع ٿي ويندو. اسان کي اهڙي بندرگاهه جي ضرورت آهي جنهن سان وڏي صنعت امپورٽ ۽ ايڪسپورٽ جي سامان کي سهوليت ملي ته جيئن ڪراچي تان دٻاءُ گهٽجي ۽ قومي ترقي ٿئي.

شاهبندر- واڙي ڪريڪ وارو علائقو گهربل مقصدن جي حاصلات لاءِ اهم ٿي سگهي ٿو. اها حقيقت آهي ته ترقي جي ڪجھ ناميارن ماهرن جو ايمان آهي ته چانئيل علائقو ئي اونهي سمنڊ جي بندرگاهه لاءِ بهترين هنڌ آهي، ايستائين جو اوليت جي بنياد تي، ان کي اهميت ڏني سگهجي ٿي.

انهيءَ مسئلي تي وڌيڪ اڀياس جي ضرورت آهي، ته ٻيا ڪهڙا ڪهڙا متبادل آهن ۽ ان لاءِ هن گهڻ رخي ترقياتي پروجيڪٽ تي ڳري رقم پڻ خرچ ٿي سگهي ٿي.

(فرحان انور شهري- سي بي اي مئنيجنگ ڪاميٽي جو ميمبر آهي)

ماحولياتي گدلاڻ ۽ سنڌي صحافت

بدر ابڙو

ماحولياتي تبديليءَ جو پهريون ذڪر

سنڌ ۾ ماحولياتي ڦيٽاري تي سڀ کان پهرين ڪنهن قلم کنيو؟ اهو ڪافي مشڪل سوال آهي پر جيڪڏهن ان جو جواب ڏيڻ ضروري آهي ته مان شاهه لطيف جو نالو ڪٺندس، جنهن پراڻ ڍوري واري ڍڪري جي ڦٽڻ تي ڪجهه بيت چيا. اهو شاهه لطيف جو ئي زمانو هو جڏهن سنڌو نديءَ پراڻ وارو وهڪرو ڇڏي حيدرآباد ۽ ڄامشوري طرف کان وهڻ جي ڪوشش پئي ڪئي. شاهه صاحب جي وقت ۾ پراڻ ڍوري جو اوج ختم ٿي ويو هو ۽ ڪوري ڪاريءَ سان گڏ بدين جا بندر به ڦٽڻ لڳا هئا. شايد ڪجهه شهر ۽ آباديون به ڦٽي ويون هيون. ان موقعي تي شاهه صاحب پراڻ ڍوري جي ڪنڌي تي بيهي ڪنهن کي مخاطب ٿي پڇيو:

ڪر ڪي ڳالهڙيون، ڪڏهن ڍور ڏٺئين جون،
ڪيڻ سي راتڙيون، ڪنهن پر ڏينهن گذارئين؟

اهو شايد 1758ع جو سال هو جڏهن پراڻ ڍورو بلڪل سڪي ويو. شاهه لطيف جي وفات جو سال 1751ع آهي.

سنڌ ۾ گدلاڻ جي شروعات

سنڌ ۾ گدلاڻ يا ماحولياتي ڦيٽاري جا سبب 50 سال اڳ هئا ئي ڪونه. سواءِ سم ۽ کلر جي. سم ۽ کلر جا هاڃا سکر بئراج (1933) ۽ غلام محمد بئراج (1947ع کان پوءِ) پوءِ سان ظاهر ٿيا. شروع ۾ لاڙڪاڻي واري پاسي جون اهي زمينون سم ۽ کلر کان ڪاٽجڻ لڳيون، جن کي زرخيزي سبب ڪنهن وقت ۾ "سنڌ جو باغ" سڏيو ويندو هو ۽ پوءِ جڏهن غلام محمد بئراج پئي ته لاڙ جون زمينون ڦٽڻ لڳيون. وڏيڪ تباهي تڏهن آئي، جڏهن منگلا ۽ تربيلا بندن ۾ درياهي لٽ جهلجي وئي.

1960ع ۾ سنڌو طاس ٺاهه ۽ درياهن تي بند ٻڌڻ وارا معاملا سنڌ ۾ ماحولياتي ڦيٽاري جا پهريان سبب بڻيا. ان وقت اهو احساس تمام گهٽ هو ته لاڙ ۽ لاڙڪاڻي جون زمينون ڇو خراب ٿيون آهن. پر سم ۽ کلر هوريان هوريان جڏهن عذاب بڻجندا ويا تڏهن ان آزار خلاف خبرون سنڌي اخبارن ۾ ڇپجڻ لڳيون. بئراجن سبب پيدا ٿيل سم ۽ لئي جي ته اچڻ سبب، خاص ڪري سنڌو بيلنا ۾ ڪهڙيون تباهيون آيون؟ ان تي پاڻ پوءِ ٿا اچون.

سو پنجاهه سال اڳ ماحولياتي گدلاڻ جو ڪو به تصور ڪونه هو. البت پوءِ جيئن جيئن ڪوٽ وڏي شهر ٿيڻ لڳا، تيئن تيئن گندي پاڻيءَ جي نيڪال جو مسئلو پيدا ٿيو. اڪثر ننڍن وڏن شهرن جي پرسان وڏيون ڪڏون، تلاءَ ۽ ڍنڍون ڊرينيج جو پاڻي ڇڏڻ لاءِ استعمال ڪيون ويون. مثال طور ٺٽي الهيار واري ڪڏ، خيرپورميرس واري ڪڏ ۽ ٻيون بي شمار اهڙيون ڪڏون جن سان ٽپ، مڇر، مکيون ۽ ٻيا جيوڙا شهرن ۾ بيمارين جو سبب بڻيا. اهڙيون ڍانهون اڄ به بي شمار ننڍن وڏن شهرن مان اچن ٿيون.

جيڪڏهن ائين چئجي ته غلط نه ٿيندو ته سنڌي اخبارون گهٽ ۾ گهٽ 30- 40 سالن کان مکين ۽ مڇرن جي آزار جي نشاندهي ڪنديون آيون آهن ۽ اها شهرن ۾ ماحولياتي گدلاڻ جي نشاندهي جي شروعات هئي. اخبارن ۾ ڇپجندڙ انهن ڌانهن ڪوڪن جو ڪافي اثر ٿيو. اڪثر ڪري ميونسپل ڪميٽيءَ وارا انهن ڪڏن تلائن ۽ شهرن جي گهٽين ۾ جيت مار دوائون ڇٽيندا هئا.

ڊرينيج جو ناقص انتظام ڊگهي عرصي کان سنڌي اخبارن جو موضوع رهيو آهي، پر انهن مسئلن تي اخباري ادارن پاران ڪڏهن به سروي نه ڪرايو ويو ته ڪهڙي شهر ۾ ڪهڙين بيمارين سبب ڪيترا ماڻهو شڪار ٿيا ۽ ڪيترا مري ويا. اسان وٽ ڪنهن ٽريفڪ حادثي ۾ هڪ ماڻهوءَ جو مري پوڻ هڪ وڏي خبر آهي، پر مليريا وگهي مرڻ کي صحت کاتي جي ڪوتاهي تصور نٿو ڪيو وڃي. ان ڏوهه جو اندراج ڪنهن به ٿاڻي تي نٿو ٿئي. ان ڪري اهو رڪارڊ ڪٿان به ڪونه ملندو ته هڪ خاص مدي اندر ٽريفڪ حادثن جي ڀيٽ ۾ ڪيترا ڀيرا وڌيڪ ماڻهو ڪنهن خاص ماحولياتي مرض ۾ مئا.

1990ع تائين خاص طور ۽ ڪن حالتن ۾ اڄ تائين مکين ۽ مڇرن جي آزار جون ايتريون ته خبرون ڇپيون جو اڪثر اخبارن تي پڙهندڙن پاران محض اها تنقيد ٿيندي رهي ته اها به ڪا اخبار آهي، جنهن ۾ رڳو مڇرن ۽ مکين جي آزار جون خبرون آهن. واضح هجي ته ڪاب اخبار پڙهندڙ ماڻهو اخبار ۾ فقط پنهنجي پسند جون خبرون پڙهڻ چاهيندو آهي، خاص ڪري اهي، جيڪي ملڪي سياست سان لاڳاپيل هجن، يا وري ڪي تحقيقي مضمون سندن دلچسپي جو سبب بڻجن ٿا. اهو ئي سبب آهي جو اڄڪلهه سنڌي اخبارن ۾ مکين ۽ مڇرن جو آزار توهان کي گهٽ ملندو. اها ٻي ڳالهه آهي ته ماحولياتي گدلاڻ جو اهو قسم اڄ جي تاريخ ۾ ڪالهه کان وڌيڪ آهي.

سنڌي صحافي

عام سنڌي صحافي پنهنجي مزاج ۾ بنيادي طور تي سماج جو هڪ اهڙو رضاڪار سپاهي آهي، جنهن جو مزاج شاعراڻو آهي. پر سندس شاعراڻي طبيعت ڪنهن وينگس جي زلفن ۾ ايتري وچڙيل ڪونه آهي، جيتري سنڌ ۽ سنڌ جي ماڻهن سان عشق ۾ قائل آهي. هو توهان کي ڳالهه ڳالهه تي مون وانگر ڀٽائيءَ جي ڪانه ڪا اڌوري سٽ پڙهي ٻڌائيندا ۽ ان سٽ کي سنڌ جي ڪنهن نه ڪنهن مسئلي سان ڳنڍي ڇڏيندا. هو اها به ڪوشش ڪندا ته سندن رپورٽ جو عنوان شاهه لطيف جي رسالي مان ڪا سٽ بڻجي ته چڱو.

يورپ ۾ اهڙي جذباتيت کي شايد چڱو نه سمجهيو وڃي ۽ الزام هڻيو وڃي ته اهو غيرسنجيدو ۽ غيرمعروضي رپورٽنگ جو رويو آهي پر جن حالتن ۾ اسان رهون ٿا، ان ۾ اهو رويو به غلط نه آهي. اهو بلڪل ممڪن آهي ته وسيلن ۽ تربيت جي کوٽ سبب سنڌي صحافي گهڻو ڪجهه نظرانداز ڪري وڃي، پر اهو ضرور آهي ته هو جيڪي ڪجهه دل سان محسوس ڪندو آهي، اهو هر صورت ۾ اخبار جي نيوز روم تائين پهچائڻ جي ڪوشش ڪندو آهي.

هو دماغ کان وڌيڪ دل جي چوڻ تي هلي ٿو. دماغ ڪڏهن ڪڏهن ظلم خلاف مزاحمت کان جهلي ڇڏيندو آهي، پر دل "باغي ڪرڻي" جهڙي هوندي آهي، جنهن کي بقول ڀٽائيءَ جي: "ڌارين ڦلن جي هير" هوندي آهي. سنڌ صحافين جي اهائي دل آهي، جنهن ڪري هنن ڪيئي ڀيرا ٽڙ جي وڏيرن ۽ غيرجمهوري ادارن جي انتقامي ڪارروائين سبب جيل ۽ ڦٽڪا به کاڌا آهن. نه رڳو ظلم برداشت ڪيو آهي پر ان تي فخر به ڪيو آهي.

اڄ جڏهن اسان سنڌي صحافت جي ڳالهه ڪيون ٿا ته اسان کي تسليم ڪرڻو پوندو ته ان ۾ 50 سيڪڙو کان مٿي ٻهراڙين جا مسئلا منظرعام تي اچن ٿا. باقي 50 سيڪڙو ڪن مواد شهري ۽ عالمي معاملن تي ٻڌل هوندو آهي. ويهارو کن سالن کان سنڌي صحافت انساني حقن جي بچاءَ جو اهم مورچو بڻي آهي. مارشل لا جي دور ۾ جڏهن اخبارن تي سخت پابندي هئي، تڏهن به سنڌي صحافين پنهنجي اظهار جا رستا ڳوليا ۽ ڪالمن ۾ علامتي اصطلاحن سان ڪميونيڪيشن جاري رکي.

جڏهن دنيا ۾ ماحولياتي گدلاڻ ڇاوڙن تهه ۾ سوراخ جي مسئلن جي ڪري واويلا ٿي، تڏهن به سنڌي اخبارن سستي نه ڪئي ۽ موٽ ۾ ترت ئي ٻهراڙين مان ماحولياتي گدلاڻ بابت ڪجهيون ڦڪيون خبرون اچڻ لڳيون. جڏهن انهن خبرن کي سڌاري ڇاپيو ويو ته خود ٻهراڙين محسوس ڪيو ته ماحوليات سان سندس زندگي ۽ موت جو ڪيڏو نه گهرو تعلق آهي. ان سان گڏوگڏ مطالعو ڪندڙ نوجوانن پنهنجي ليکي پرڏيهي انگريزي رسالن ۽ ڪتابن مان ماحوليات بابت اهي مضمون ۽ خبرون به ترجمو ڪري سنڌي اخبارن ڏانهن موڪلڻ شروع ڪيون، جيڪي سندن خيال ۾ سنڌين کي ضرور پڙهڻ گهرجن هيون. سنڌي اخبارن ان لاڙي کي همٿايو ۽ مون کي خوشي آهي ته ان سان ماحولياتي گدلاڻ بابت تعليم جي کوٽ ڪنهن حد تائين پوري ٿي. اڄڪلهه توهان کي سنڌ جي ٻهراڙين جا اهي نوجوان

جيڪي اخبارن سان دلچسپي رکن ٿا، ماحوليات بابت چڱي معلومات رکندا نظر ايندا.

تحقيقي رپورٽون

سنڌي صحافت ۾ تحقيقي صحافت جو دور اڃا هاڻي آيو آهي، ان ڪري في الحال اهڙو ڪوبہ صحافي نہ آهي، جيڪو مڪمل طور ماحولياتي صحافت سان لاڳاپيل هجي.

ٻہ سال اڳ ڪينجهر جي ڪناري هڪ ننڍڙي شهر جهمپير سان تعلق رکندڙ هڪ دوست رسول بخش درس اطلاع ڏنو تہ ڪينجهر ڍنڍ جو پاڻي ڪارخانن جي زهريلي ڦوڳ سان زهرجڻ شروع ٿي ويو آهي.

ڪينجهر ڍنڍ جي اهميت کان اسان سڀ واقف آهيون، مسٽر درس سڀ کان پهرين ماحولياتي گدلاڻ ۽ دنيا ۾ ان جي خلاف هلندڙ مهم کي واضح ڪيو، اوزون تہ ۽ گرميءَ جي وڌندڙ درجي جي ڳالھ ڪئي ۽ پوءِ ڪينجهر جي رومانوي داستان، فطرت جي سونهن، ڪينجهر جي ڪوئن، تفريحي ماڳ واري حيثيت ۽ ڪينجهر مان مرندڙ مڇيءَ جو ذڪر ڪيو ۽ پوءِ ان خطري جي نشاندهي ڪئي، جيڪو نوري آباد جي ڪارخانن جو زهريلو مادو ڪٽي هر سال چوماسي ۾ ڪينجهر ۾ داخل ٿئي ٿو. ڪينجهر ۽ نوري آباد جي وچ ۾ 12- ميلن جو پنڌ آهي ۽ اهي زهريلا مادا نئ لويا Loya ۾ وهي ڪينجهر ۾ پون ٿا.

مسٽر درس پنهنجو ڪم پورو ڪيو. هاڻي اها انهن ادارن جي ذميواري هئي، جيڪي ماحول کي بچائڻ لاءِ ذميوار آهن، جيستائين مون وٽ اطلاع آهي، ان رپورٽ جو ڪوبہ نوٽس نہ ورتو ويو، توڙي جو اها رپورٽ 26- جولاءِ 1995ع تي اخبارن ۾ ٻيهر ڇاپي وئي.

آگسٽ ۽ سيپٽمبر 93ع ۾ ماهوار روح رهاڻ ڌاٻيجي ۽ گهاري جي ڪارخانن تي ٻہ تحقيقي فيچر تيار ڪرائي ڇاپيا جيڪي نوجوان صحافي الله بخش راٺوڙ لکيا هئا. سيپٽمبر واري پرچي ۾ ڇاپيل فيچر جو عنوان هو 'گهاري ۾ زهريلو صنعتي- ڦوڳ، 26 سالن ۾ 2500 موت' اها پي وي سي (PVC) ڪڍڻ واري يونٽ مان نڪرندڙ زهريلي ڦوڳ جي هاڃن تي ٻڌل رپورٽ هئي، جنهن اڍائي هزار کن جانور ماريا هئا. ان ڪارخاني ۾ گئس ڦاٽڻ سبب ڪجھ دردناڪ انساني موت بہ ٿيا هئا.

ماهوار روح رهاڻ جولاءِ 1993ع کان سنڌ جي مختلف شهرن جي ماحولياتي مسئلن جي سروي جو ڪم منظور بلوچ جي ذمي ڪيو. هن محنتي قلمڪار پنهنجي پهرين رپورٽ لاڙڪاڻي بابت ڏني. اها رپورٽ آگسٽ 1993ع واري شماري ۾ 'لاڙڪاڻو روزانو 55 ٽن گند هيٺ دٻجندڙ شهر' جي عنوان هيٺ ڇپي. ساڳئي دوست سيپٽمبر 1993ع لاءِ "سکر- بلدياتي ڪوتاهين جو شڪار" جي عنوان هيٺ سروي رپورٽ ڏني. آڪٽوبر واري شماري ۾ سهيل سانگي جو جائزو "ڇا ٺٽو مري رهيو آهي؟" جي عنوان سان ڇپيو. سيپٽمبر ۾ منظور بلوچ هڪ فيچر "اجڙيل شهر- شڪارپور" جيڪو لاءِ ڏنو. جنوري ۽ فيبروريءَ واري گڏيل پرچي ۾ جيڪب آباد جو جائزو پيش ڪيو ويو. ان کان پوءِ هن رسالي ۾ شهرن جي ماحولياتي مسئلن تي تحقيق جو سلسلو ٽٽي ويو پر ٽمر جي ٻيلن ۽ پلي جي نسل کي موجود خطري تي فيچر شايع ٿيا، جيڪي الله بخش راٺوڙ ۽ انور ابڙي جا لکيل هئا.

انور ابڙو پنهنجي فيچر 'ٻيلن جو موت' ۾ نشاندهي ڪري ٿو تہ، سامونڊي ڪنارن ۾، پونڊ شهر جو گند ۽ پورٽ قاسم تي بيٺل جهازن مان وهندڙ تيل آبي، جيوت ۽ ٽمر کي ختم ڪري رهيو آهي. هن هڪ واقعي جو ذڪر ڪيو جنهن ۾ هڪ جهاز مان ايترو تيل وهايو ويو جو هڪ ميل ۾ تيل جو پٽو ٺهي ويو. اهو تيل ٽمر جي پاڙن تي سخت تہ وانگر ڄمي وڃي ٿو جنهن سان ٽمر جي واڌ بيهجي وڃي ٿي. هو ٻڌائي ٿو تہ، ماحولياتي گدلاڻ سبب ٻيلن ۾ ٽمر جا هاڻي فقط 4 قسم باقي بچيا آهن. انهن مان ٻہ هڪ نسل ايوي سينيا مرينا جيڪو سٺين حالتن ۾ ڏھ ميٽر بلند ٿي سگهي ٿو، سڄي ڇمار ۾ فقط پنج ميٽر بلند ٿئي ٿو.

'ڪاوش' اخبار سنڌي ۾ تحقيقي صحافت کي چڱو همٿايو آهي ۽ ان تي خرچ بہ ڪري ٿي. ساڳيو لاڙو 'برسات' اخبار ۾ بہ رهيو آهي، جنهن جي عمر هن وقت فقط ڏيڍ سال آهي. اها اٽڪل هڪ سال تائين خاص صفحا ۽ مئگزين جاري ڪندي رهي. جنهن ۾ سائنس ۽ ماحوليات تي بيشمار مضمون ڇپيا ويا. انهن ۾ ماحوليات تي خاص فيچر اسحاق مگريي جا ايل بي او ڊي، جهنگلي جيوت، مڪي ۽ جوئنارپوت ڍنڍن ۽ سانگهڙ ۽ ٿنبي آدم ۾ ڪپھ جي دز تي آهن. ماحوليات تي لکندڙ هڪ ٻيو دوست ڊاڪٽر مرتضيٰ ڏاريجو آهي، جيڪو سنڌي ماهوار 'سائنس مئگزين' جو ايڊيٽر بہ آهي.

بدين مان مصطفيٰ جمالي ۽ عبدالله چانڊيي بدين ۾ سم ۽ ڪلر بابت هڪ گڏيل تحقيقي مضمون تازو ئي 'ڪاوش' ۾ شايع ڪرايو آهي، جنهن ۾ هنن ٻڌايو تہ ٺٽي ضلعي مان سم ۽ ڪلر جي خاتمي لاءِ 30 سال اڳ کوٽايل سم نالين جي ٻيهر سار سنڀال نہ ٿي آهي، جنهن ڪري فصل خاص ڪري ڦٽيون، ٽر، سرنهن، چانهيو ۽ سٽي هاڻي ڪونہ ٿا ٿين، انين بہ چيو ويو تہ گذريل برساتن ۾ سم نالين جي اٿل اهو علائقو ٻوڙيو.

منڇر

ڪينجهر جو ذڪر پاڻ ڪري آيا آهيون، جيڪا پکيڙ جي لحاظ کان سنڌ جي ٻيو نمبر وڏي ڍنڍ آهي. اها 38 ميل ڊگهي ۽ سراسري طور 50 فٽ اونهي آهي، پر منڇر ان کان بہ وڏي ڍنڍ هئي، جنهن کي ايشيا ۾ مٺي پاڻيءَ جي وڏي ۾ وڏي قدرتي ڍنڍ هجڻ جو اعزاز حاصل هو. ان کي چاڙهہ جي وقت سنڌوءَ جو الهندو نارو ۽ چوماسي ۾ نئ گاج سميت ڪُل 11 برساتي نديون ڀرين ٿيون.

ماحولياتي ڦيٽاري ۽ گدلاڻ سبب منڇر هاڻي پوڙهي ٿي چڪي آهي ۽ مرڻ ڪنديءَ تي آهي. منڇر ڪنهن وقت ۾ سنڌوءَ جو پيٽ بہ رهي آهي، انسان جي ارتقا ۾ بہ ان جو حصو آهي ۽ ان تي دنيا جي هڪ نرالي ثقافت Boat culture موجود آهي، جيڪو دنيا ۾ ڪٿي بہ ڪونهي. اهي پاڻيءَ جي سطح تي ترندڙ ٻيڙا آهن، جن تي ماڻهو جمر کان موت تائين رهي ٿو ۽ قديم ترين انداز ۾ مڇيءَ جو شڪار ڪري ٿو.

منڇر هاڻي لٽجڻ سبب ذري گهٽ تراڪڙي ٿي وئي آهي، جنهن ڪري پاڻيءَ جو ذخيرو ڪرڻ جي گنجائش گهٽجي وئي اٿس. حفاظتي بند جي موجودگيءَ سبب ڍنڍ اڃا باقي آهي نہ تہ غالباً اها تمام ننڍڙي وڃي بچي ها. هيءَ ڍنڍ وڏي پيماني تي ڊريجنگ گهري ٿي تہ جيئن ان جي اڳوڻي صورت بحال ٿئي، پاڻي وڌي ۽ مڇيءَ جي افزائش ٿئي، ترندڙ ٻيڙن جا ماڻهو منڇر جي پاڻيءَ تي گذارو ڪن ٿا، جيڪو خود انهن ئي ٻيڙن جي وجود سبب گدلو ۽ صحت لاءِ نقصانڪار ٿي چڪو آهي. وڌيڪ مڇي مارڻ لاءِ لالچ ۾ ڊي ڊي ٽي پائوڊر جي استعمال سبب ماحول وڌيڪ خراب ٿيو.

منهنجي خيال ۾ منڇر ڍنڍ "SOS" سگنل ڏيئي چڪي آهي، جيڪڏهن ان کي بچايو ويو تہ نہ رڳو هتان جي قديم نرالي ثقافت باقي رهي سگهندي، بلڪ بهترين معاشي ۽ تفريحي صلاحيتن سبب هيءَ ڍنڍ دنيا لاءِ ڪشش جو سبب بہ بڻبي.

پيار سان فطرت جي منظر ڪشي ڪندڙ سنڌي صحافت کي جڏهن ماحولياتي گدلاڻ جو احساس ٿيو تہ اها چوڪس ٿي وئي. اهو درست آهي تہ ماحوليات جي حوالي سان سڄي دنيا ۾ ڪي خاص ۽ نوان اصطلاح استعمال ٿين ٿا، پر اهو چوڻ صحيح نہ ٿيندو تہ سنڌي ٻوليءَ کي ماحوليات جي ڏس ۾ مناسب اصطلاح نٿا ملن. سنڌي ٻولي ۾ لفظن جو تمام گهڻو ذخيرو آهي ۽ اها بہ قوت آهي تہ ان ذخيري کي استعمال ڪري نئون لفظ يا اصطلاح ڏنو وڃي، جتي ڪو بہ نئون اصطلاح سامهون اچي ٿو، سنڌي ٻولي ان کي جيئن جو تيئن پنهنجائڻ جي سگھ بہ رکي ٿي.

آخر ۾ مان چاهيندس تہ ڪجھ اهڙن رهجي ويل ماحولياتي مسئلن جي نشاندهي ڪندو هلان، جيڪي سنڌي اخبارن ۽ رسالن ۾ ڇپجي چڪا آهن.

زراعت ۽ ٻيلا

زرعي شعبي ۾ ڪُنري ڳاڙهي مرچ جي ايشيا ۾ وڏي ۾ وڏي مارڪيٽ هئي، پر ڏهن سالن کان اتي پاڻيءَ جي کوٽ ۽ زمين نڪجڻ سبب هڪ خاص وائرس پيدا ٿيو آهي، جنهن کان پوءِ ڪنريءَ ۾ ڳاڙهو مرچ تمام ٿورو لهڻ لڳو آهي ۽ خطرو آهي تہ ايندڙ ٿورن سالن ۾ لاڙ ۽ ميرپورخاص مان مرچن جي اپت نہ ٿيندي.

ڪيلي ۽ ڪپھ جون بيماريون امپورٽ ٿيل ٻج جي سبب پکڙيون. ڪيلي جي ٽڙ ۾ اڌوهي ۽ ڪپھ ۾ پن مروڙ جو مرض پيدا ٿيو. ڪيميائي ڀاڻ ۽ نقلي دوائن جي استعمال سان لڳ ڀڳ هر فصل کي نقصان ٿيو آهي. زهريلن دوائن سبب زمين ۾ زهريلا مادا وڌيا آهن. فقط ڪمند جو ئي مثال وٺجي، جيڪو ڪن علائقن ۾ 60 سيڪڙو گهٽ لهڻ لڳو آهي، اها

ماحولياتي تبديلي ديسي ياڻ استعمال نہ ڪرڻ سبب ٿي آهي.

هاڻي هڪ نظر سنڌ جي ٻيلن تي: اصولي طور تي ڪنهن بہ علائقي جي 25 سيڪڙو حصي تي ٻيلا هئڻ گهرجن. سنڌ جي ٻيلي کاتي جي حساب سان سنڌ ۾ فقط 3 سيڪڙو ٻيلا آهن، پر حقيقت ۾ اها صورتحال ڏيڍ سيڪڙو کان مٿي نہ آهي. موجوده ٻيلن ۾، 33 سيڪڙو ٻبر، 10 کان 15 سيڪڙو ڪنڊي ۽ ٽين اهم جنس لئو آهي. ٻراج پوڻ کان اڳ ٻهڻ جا وڻ 10 سيڪڙو هئا، جيڪي هاڻي گهٽجي مس وڃي هڪ سيڪڙو بچيا آهن. ان سان جنڊيءَ جي صنعت کي وڏو ڌڪ لڳو آهي.

درياهہ جي صورتحال

ايچ ٽي لئمبرڪ موجب سن 1873ع کان 1904ع جي وچ ۾ حساب هنيو ويو تہ سنڌو نديءَ جي ڇوڙ وٽ 97 چورس ميل نئين زمين وجود ۾ آئي. ٿلهي ليکي 30 سالن ۾ 100 چورس ميل يعني بندن ۽ ٻراجن کان اڳ سنڌ جي زمين ان حساب سان وڌي رهي هئي. پر هاڻي صورتحال ابتڙ آهي ۽ پاڻيءَ جي کوٽ سبب سمنڊ درياهہ جي چاڙهن ۾ ڪاهي پيو آهي. نومبر 1989ع ۾ اسان کي جنگي سر پٽ تي بہ اونهو کارو پاڻي مليو. جيڪو اڄ بہ چوماسي جي مند ۾ مٺي پاڻيءَ جو عظيم وهڪرو بڻجي رهي ٿو. جن ڏينهن ۾ جنگي سر پٽ کاري پاڻيءَ سان ٽار هو ٿلهي وڻ سمر جو 4 فٽ پاڻي هو، جڏهن تہ ڪوٽڙيءَ وٽ واري اڏامي رهي هئي.

بندن ۽ ٻراجن تباهي ڪيئن آندي؟ ڪيٽي بندر جي هڪ ماڻهوءَ کان جڏهن مون اهو سوال پڇيو تہ هن شهر کي سمنڊ جو وڪوڙيو آهي، تہ هن جواب ۾ چيو: "جڏهن سکر ٻراج پيو تڏهن چار آنا (25 سيڪڙو) فرق پيو، پوءِ غلام محمد ۽ گڊو ٻراج پيا تہ سمنڊ جو دباءُ وڌي ويو ۽ ملڪ ٽٽڻ شروع ٿي ويو."

ٻراج پوڻ کان اڳ ڪيٽي بندر لڳ هزارين ٽن ڳاڙهو چانور پيدا ٿيندو هو. هاڻي سڄي تعلقي ۾ فقط اٽي پوڪ ٿيندي ٿي، جتي ٻراج جو مٺو پاڻي پهچي ٿو باقي سڄو ملڪ کارو ٿي ويو آهي. هن شهر جي آبادي 1947ع ۾ 25–30 هزار هئي، جيڪا هن وقت مشڪل سان بہ اڍائي هزار بچي آهي. مون ٻيلن ۾ اهڙا ڪيئي هيٺ ڏٺا آهن، جيڪي اڄڪلهہ سامونڊي کارين سان گهيريل آهن، پر اٽي 60-50 سال اڳ ڳاڙها چانور ٿيندا هئا ۽ اهي هيٺ، هيٺ نہ، درياهہ جي ڪنڌين تي زمينون هيون. اهڙا مثال واڙي ابراهيم شاهہ کان تعلقي ساکري تائين سڄي ٻيلن ۾ آهن.

سنڌوءَ ۾ گندگي

سنڌوءَ جي حوالي سان ماحولياتي ڳالهين جو ذڪر ڪندي تڪليف ٿئي ٿي، تہ جنهن درياهہ کي اسان پاڪ پوتر سمجهون ٿا ۽ ان جو پاڻي پيئڻ لاءِ استعمال ڪيون ٿا، ان ۾ سڄي پاڪستان جي انهن شهرن جي ڊرينيج جو گندو پاڻي شامل آهي، جيڪي ڪنهن نہ ڪنهن درياهہ جي ڪنڌيءَ تي آهن. ڪابل ندي، سنڌوءَ ۾ پوي ٿي، جنهن ۾ نوشهري جي گندي پاڻيءَ جو نيڪال آهي. اٽڪ، مکڙ، ڪالاباغ، ديري اسماعيل، روهڙي ۽ سکر جو پاڻي ساڳيءَ طرح سنڌوءَ ۾ پوي ٿو.

ساڳئي طرح پنجاب جا درياهہ سنڌوءَ ۾ پنجاب جي شهرن جو گند شامل ڪن ٿا. اهو ئي پاڻي مختلف شهرن کي واٽر سپلاءِ جي ذريعي ملي ٿو. سکر ۾ تہ عجب صورتحال ڏٺي وئي آهي، جو اتي جنهن هنڌ شهر جو گندو پاڻي ڪريو ٿي، ان کان ٿوري پنڌ تي لهاري پاسي واٽر سپلاءِ لاءِ پاڻي چڪيو ٿي ويو. مون کي خبر ناهي تہ سکر ميونسپل سنڌي پريس جي ان واويلا جو نوٽيس ورتو يا نہ.

سنڌوءَ ۾ پاڻيءَ جي کوٽ سان تمر ۽ سامونڊي جيوت کي نقصان ۽ ٻيلناني زمين جي خرابيءَ بابت تہ هر ڪو ڳالهائي ٿو پر اها ڳالهہ بہ نوٽ ڪرڻ جي آهي تہ هاڻي درياهہ تي وينل مهاڻا مڇيءَ جي شڪار سان پيٽ پالي نٿا سگهن. درياهہ ۾ پاڻي هوندو تہ مڇي هوندي! نتيجي ۾ اڪثر مهاڻا پنهنجي ڪرت ڇڏي هاري ٿيندا پيا وڃن. اهڙا واقعا سکر ۽ ڪوٽڙي ٻراج جي وچ ۾ عام طور تي ٿي رهيا ٿا. هيا تفصيل ڏيڻ کان پاسو ڪندي مان اهو ضرور چوندس تہ هتي ڏنل سڀ حوالا سنڌي اخبارن، رسالن ۽ ڪتابن سان گڏ ذاتي مشاهدن تي ٻڌل آهن. ان بنياد تي مان هڪ تجويز اها بہ ڏيڻ گهران ٿو تہ ماحولياتي ڳالهين تي صحافين تي مشتمل هڪ فورم جي ضرورت آهي، جيڪو ان موضوع تي ماهرن جي مدد سان مستقل ڪم ڪندو رهي ۽ تربيت وٺندو ۽ ڏيندو رهي. پر هاڻي ضرورت ان ڳالهہ جي بہ آهي تہ ماحولياتي ڳالهين کان آگاهيءَ جو لٽريچر مقامي ٻولين ۾ اچڻ گهرجي، ڇاڪاڻ تہ هيءَ ڄاڻ انتهائي هيٺين سطح تي پهچائڻ ضروري آهي. انگريزيءَ ۾ ڇاپيل مواد سان فقط ڏيندڙ عالم ادارا تہ مطمئن ٿي سگهن ٿا، پر اهو مواد عوام جي شعور ۾ واڌاري جو سبب نہ بڻبو.

(اختصار سان ڏنل هي مقالو 'شهري' طرفان ڪونايل سيمينار 16 سيپٽمبر 1995ع تي پڙهيو ويو)

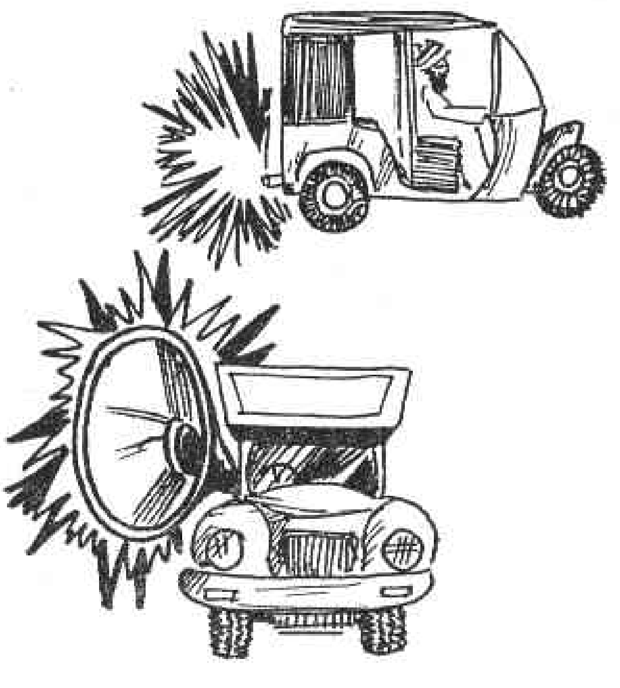

توهان ڇا پيا ڪريو؟

دونهون ۽ گوڙ

اسان جي زندگي

۽ اعصابي نظام

تباهہ ڪري رهيا آهن

گهاري ۾ زهريلو صنعتي ڦوڳ

26 سالن ۾ 2500 موت

الهه بخش راٺوڙ

"اسان کي پڪ آهي ته خدا پاڪستان ۾ رهي ٿو، جيڪو هتي هڪ خوفناڪ هاڃي کي روڪي ويٺو آهي! توهان کي ان آسماني قوت جو واسطو ٿا وجهون، ٿورو ترسو! پهرين اسان کي هوائي جهاز ۾ چڙهڻ ڏيو. جڏهن اسان جو جهاز پاڪستان جي حدن مان نڪري وڃي، تڏهن پنهنجي گئس فيڪٽري بلي هلائجو!"

اهي لفظ ڪنهن غير اهم يا ڪل ٽڙيل ماڻهوءَ جا نه آهن ۽ نه وري ڪنهن آڌي رات جو ڇرڪائيندڙ خواب ڏٺو آهي، هي جملا صنعت ۽ سيڙپ بابت فرانس مان آيل هڪ ڪميٽي جي ميـ ... جا آهن! جيڪي 'بي وي سي گهارو' خريد ڪرڻ لاءِ اتي موجود هئا.

ان ٽيم جي ماهرن فيڪٽري جو معائنو ڪرڻ کان پوءِ چيو: "فيڪٽري پنهنجو مدو پنج سال اڳ پورو ڪري چڪي آهي، هاڻي ان کي هلائڻ موت کي دعوت ڏيڻ جي برابر آهي."

هيءَ ڪارخانو 1967ع ۾ جپان جي مدد سان لڳو هو پر اهو سچ آهي ته ڪارخاني کي سچ پچ ڪا آسماني قوت هلائي رهي آهي يا وري فيڪٽريءَ جا پورهيت آهن، جيڪي روزگار خاطر سر تري تي کڻي ان کي هلائي رهيا آهن.

> جڏهن ڪارخاني ۾ وي سي گئس جي ٽينڪ ڦاٽي پئي ۽ ان سان گڏوگڏ ماڻهن ڏٺو ته هڪ پورهيت رستم جو جسم ٽوٽيون ٽوٽيون ٿي ويو.

فرانسيسي ٽيم ڪارخانو خريد ڪرڻ لاءِ ان ڪري راضي نه ٿي هئي، جو هو ڪارخاني مان پيدا ٿيندڙ صنعتي گندگي ۽ ماڃن جي ذميواري پنهنجي سر تي کڻڻ لاءِ تيار نه هئا. پر ڪارخانو هلي رهيو، ماحول جو توازن ڦٽندو پيو وڃي، ان احساس کان پوءِ ته هو هڪ جوالا مکيءَ جي ڪنڌي تي ويٺا آهن. "ڇا سچ پچ صورتحال ايڏي خطرناڪ آهي؟" مون هڪ مزدور کان پڇيو.

توهان اعتبار نه ڪندو ته 1967ع کان وٺي اڄ تائين هن ڪارخاني مان نڪرندڙ زهريلي پاڻيءَ ۾ اڍائي هزار کن ڍور مري چڪا آهن." محمد اسماعيل پليجي ٻڌايو، جيڪو بي وي سي ۾ ملازم هو. ڪارخاني ۾ وي اي، ڪلورين ۽ وي سي گئس استعمال ٿين ٿيون، جن مان ڪلورين وڌيڪ خطرناڪ آهي.

ڪارخاني ۾ استعمال ٿيل گئس جڏهن ڦوڳ جي صورت وٺي ٻير واري گندي نالي ۾ پوي ٿي ته حياتي لاءِ موت جي ليڪ ڇڪجي وڃي ٿي، اهو نالو شروع ۾ گندو نالو ڪونه هو. اها ڪارخاني جي مصيبت آهي، جڏهن گندو نالو وهي ٿو تڏهن اتان لنگهندڙ جانورن جي جسم جي کل لهي وڃي ٿي.

"ڇا ڪارخاني وارا نقصان ڀري ڏين ٿا؟" مون پڇيو. موٽ ۾ ٺڪي مرڪ ملي، "واقعي! ملڪ ۾ اهڙو ڪو قانون ناهي جنهن هيٺ صنعتي ڦوڳ سبب مئل جانورن جو معاوضو وصول ڪري سگهجي."

"اها فيبروري 1973ع جي ڳالهه آهي، جڏهن ڪارخاني ۾ وي سي گئس جي ٽينڪ ڦاٽي پئي ۽ ان سان گڏوگڏ ماڻهن ڏٺو ته هڪ پورهيت رستم جو جسم ٽوٽيون ٽوٽيون ٿي ويو. اهو ڌماڪو هاليجي ريسٽ هائوس وارن به ٻڌو، سندس ڪنڌ به ڌماڪي ۾ لڏي ويون هيون." هڪ پورهيت ان واقعي بابت ڏاڍي ڏيرج سان احوال ڏنو. "سائين وي سي زهريلو مادو اتي ۾ لوڻ برابر به ڪونه هوندو آهي.... ڪلورين جي ڳالهه ٿي ٿي آهي." هن چيو.

ان پورهيت جي پونيئرن جو ڇا ٿيو؟ مون پڇيو. "ايم ڊي صاحب پورهيت جي پونيئرن کي گهرائي ڏهه هزار رپيا ڏنا. بعد ۾ ڏهن سالن تائين کين 300 رپيا مليا... ان کان پوءِ الله الله خير صلا."

ڇا صنعتي ڦوڳ گهاري لڳ وڏو ماحولياتي ڦيٽاڙو آندو آهي ۽ صنعتي گندگي يا ماحولياتي گدلاڻ انسان، مال ۽ جنگلي جيوت لاءِ موت جو پروانو کڻي بيهي رهي؟ مون مزدورن کان پڇيو.

"سائين هر ماڻهو عياشيءَ ۾ پورو آهي!" هڪ پوڙهي پورهيت مون کي کهوري ڏني. جڻ زهريلي گئس جو تدارڪ منهنجي هٿ ۾ هو.

بي وي سي گهاري جو پورهيت اڪرام لونگ خان خاصخيلي ڪارخاني ۾ پراڻو ملازم هو. هن ٻڌايو ته "هتي ڪنهن ماڻهن جو بي هوش ٿي وڃڻ تمام معمولي واقعو آهي، اهڙي روز پيو ٿئي، توهان جيڪڏهن گهڙو به بي هوش ڏسو ته پڪ سمجهو ته بي وي سي گهارو جي صنعتي ڦوڳ ۽ ماحولياتي گدلاڻ سبب بي هوش ٿيو آهي."

ڪارخاني جي زهريلي دونهين سبب ڇمڙي ۽ دم جون بيماريون عام ٿيا آهن. "ان زهريلي گئس سبب سٺ سيڪڙو گوٺاڻن جون ٽنگون سڪي ويون آهن، ڪيئي گوٺاڻن ۽ ملازمن جي ڪنڌ جون هڏيون جام (سڪ) ٿي ويون آهن." يونين جي عهديدار ٻڌايو.

هن هيڏي ساري ماحولياتي ڦيٽاڙي جي موٽ ۾ ڪارخانو ڇا ٿو تيار ڪري؟ ۽ پورهيتن کي ڇا ٿو ملي؟ هتي ڪاسٽڪ سوڊا، صابڻ ۽ سوڊا پلانٽ سان گڏ پائيپ ۽ ڪاربائيٽ پلانٽ آهن.

ڪارخاني جي وڏين چمنين مان نڪرندڙ گئس نه رڳو ساهه جي بيماري پکيڙي آهي، پر وڻن جا پن به ڪارا ٿي ويا آهن. ڪارخاني ۾ اندر ڪم جون سهوليتون Working Conditions جو حال اهو آهي، جو ماڻهو ڪم ڪندي بي هوش ٿيو پون. جنهن مزور سان اهڙو واقعو ٿئي ٿو تنهن کي کير پياري گهر موڪليو ڇڏين، ته متان ڪارخاني ۾ مري پوي. ڪارخاني جي ڀرپاسي ۾ ڳوٺ نور محمد، ڳوٺ علي محمد ٿهيم، ڳوٺ رمضان مير بحر، ڳوٺ چڳل خاصخيلي ۽ مامون جوکيو آهن. هڪ ٻي آبادي اسٽيل ڪالوني آهي، جنهن ۾ 500 گهر آهن، انهن ڳوٺن تي به ٿوري گهڻي اثر آهي.

اڌڙوٽ عمر جي هڪ مزدور پنهنجين يادگيرين مان ٻڌايو ته اٺ سال اڳ روزاني اجرت تي ڪم ڪندڙ هڪ پٺاڻ گئس جي خارج ٿيڻ سان مري ويو هو. ڪارخاني جي انتظاميه مزدور جي يونين کي ڪوڙي پاڻي به نه ڏني، ٿي سال اڳ هڪ واقعي ۾ هڪ مزدور مقبول خاصخيلي بجلي جي جهٽڪي ۾ مري ويو تڏهن به ڪجهه نه ٿيو."

ساڳي مزدور چيو "جڏهن ڏکڻ کان هوا لڳندي آهي، تڏهن ڪارخاني مان نڪتل زهريلا مادا ان طرف قائم ٿيل اسٽيل ڪالونيءَ کان ٿيندا ڳوٺن ۾ تباهي پکيڙيندا آهن. ڳوٺاڻن ۾ اکين جي بيماري ۽ زڪام عام ٿي ٿئي آهي. جڏهن هوا بند هوندي آهي، تڏهن زهريلا مادا ٻوسٽ سان ملي زندگيءَ کي عذاب بڻائي ڇڏيندا آهن، اهڙو ڏينهن قيامت جهڙو هوندو آهي."

جڏهن ٺٽي ضلعي ۾ گهاري ۽ ڌابيجي وٽ ڪارخانا وڌا ويا هئا، تڏهن مقامي ماڻهن کي اميد هئي، ته کين روزگار ملندو پر روزگار ۾ وڏو حصو انهن کي مليو جيڪي ٻاهران آيا هئا. ته پوءِ انهن ڪارخانن مقامي ماڻهن کي ڇا ڏنو؟ صنعتي ڦوڳ، ماحولياتي گندگي، بيماريون، موت، محروميون ۽ اونداهو مستقبل!

هيءَ ڪارخانو 63 ڪروڙ رپين جي لاڳت سان ٺهيو هو پر نواز شريف جي حڪومت 10 ڪروڙ رپين ۾ وڪڻي ڇڏيو هو. ڪارخاني جو تيار مال ڪراچي کان اسلام آباد تائين پکڙيل آهي، پر پوئتي ڦوڳ ۽ بيمارين کان سواءِ ڪجهه به ناهي.

جڏهن مان "بي وي سي گهارو" کان واپس وري رهيو هوس، تڏهن ماحولياتي گدلاڻ خلاف ڪم ڪندڙ ڪارڪن منهنجي ذهن جي پردي تي ابري آيا، هو Earth Day جي موقعي تي ماسڪ پائي "ترقي کي گدلاڻ کان پاڪ رکو" جا نعرا هڻي رهيا هئا. اڃا مان ڌابيجي مل ايريا تائين مس پهتو هوندس ته هڪ ٻارڙي جو لاش نظر آيو. ماڻهو ڪيس دفنائڻ پئي ويا. پڇا تي خبر پئي ته ا... هڪ اهڙي ٻار جو لاش آهي، جيڪو گهارو بي وي سي ڪارخاني مان نـ ...ڪرندڙ گئس کان متاثر ٿيو هو بعد ۾ خبر پئي ته ايس بي ايم گهارو ان واقـ ...ي جي جاچ جو حڪم ڏنو آهي، هميشه ائين ٿي ٿيندو آهي، ماڻهو مرندا رهندا آهن موت آڻيندڙ حالتون تبديل نه ٿينديون آهن ۽ جاچ هلندي رهندي آهي... هـ ...لندي رهندي آهي.

نوٽ: هي پلانٽ برانيوٽائز ٿيڻ کان پوءِ هن وقت بند آهي ۽ هي مضمون ٻه سال اڳ گهاري ۾ صنعتي صورتحال جي نمائندگي ڪري ٿو.

نوري آباد جي ڪارخانن جو زهر ڪينجهر ڏانهن

رسول بخش درس

اڄڪله دنيا جو سڀ کان اهم وڏو مسئلو ماحوليات جي آلودگي آهي. سڄي دنيا پريشان آهي ته وايومنڊل ۾ ڦهليل آلودگي ڪي ڪيئن منهن ڏجي! آلودگي گئس جي صورت ۾ هجي، پاڻياٺ جي صورت ۾ هجي يا آواز جي. يا ڪنهن ٻي صورت ۾ هجي، انتهائي خطرناڪ ۽ تباهه ڪن آهي.

دنيا جي عظيم فلاسافر روسو سائنسي ترقي تي پهرين ئي راءِ ڏني هئي ته اها سائنسي ترقي فطرت جي خلاف خطرناڪ ثابت ٿيندي. انسان لاءِ سائنس لاتعداد سهوليتون پيدا ڪيون آهن. دنيا ڪي ميڙي مٺ ڪيو آهي، پر جي ٻيا نقصان ٿيا آهن، انهن به دنيا ڪي عذاب ۾ وجهي ڇڏيو آهي، انسان- حيوان- جيو- قدرتي حسن- وڻ ٽڻ. گل ڦل سڀ ماحول جي آلودگيءَ سبب ڪومائجي وڃن ٿا.

اوزون ته جهڙي عظيم نعمت کان هي دنيا محروم ٿيندي وڃي ان رفتار سان اوزون ته متاثر ٿيندو رهيو ته هي جڳ دوزخ جون جهيون ئي ويندو.

ڌرتي تپي تانبو ٿي ويندي ۽ جيو جو زنده رهڻ مشڪل ٿيندو، ان ڏس ۾ سڄي دنيا اپاءُ وٺڻ لاءِ سرگردان آهي ته آلودگيءَ کي ڪيئن گهٽائجي؟ اسان جي ملڪ ۾ ان لاءِ تمام وڏيون رٿائون ۽ ڪوششون هڻڻ ۾ اڃا پيون.

سنڌ ۾ تحفظ ماحوليات ادارو قائم ڪري هڪ تمام ذهين ۽ اڪابر شخصيت محترمه مهتاب اڪبر راشدي کي ان جي ذميواري سونپي وئي.

هيستائين ان ڏس ۾ ڪهڙا اپاءَ ورتا ويا آهن. ڪهڙيون ڪوششون ڪيون ويون آهن، اها خدا کي خبر پر اها صرف هڪ اداري جي ذميواري ته ناهي، هي ته هر فرد جو ڪم، سڀني تنظيمن، سڀني ادارن جو ڪم .آهي ته ماحوليات کي صاف سٿرو رکڻ ۽ ڪوششون ڪري آلودگي ڦهلجڻ نه ڏيون.

پر اسان وٽ قصو ئي ابتو آهي. ان جو هڪ مثال اسان لاءِ هڪ آئيني جي حيثيت رکي ٿو. سنڌ جي سدا ملوڪ ڪلاسيڪي حيثيت رکندڙ ڍنڍ ڪينجهر، جيڪا نه رڳو اسان جي جاگرافيائي سونهن پر تاريخ جو خوبصورت مثال آهي.

اها نوري ڄام تماچي جي محبت جو مسڪن آهي. ڍنڍ اڄ به سنڌ جي لاءِ هڪ وڏي نعمت آهي، جنهن مان سڄو ملڪ پاڪستان مٺي حاصل ڪري ٿو. ڪراچي سميت ڪروڙين ماڻهو جانور ۽ جيو جيئندان حاصل ڪن ٿا. ان کان سواءِ حسين ذوق رکندڙ جمالياتي حسن جي پرستارن جي لاءِ هي ڍنڍ اکين لاءِ، احساس ۽ روح لاءِ راحت آهي. روزانا خاص ڪري هر جمعي تي هزارين ماڻهو هتي ڪينجهر ڪناري پنهنجي شهري زندگي جي گوڙ ۾ ٿڪل ذهن کي هتي اچي سڪون ڏيندا آهن.

اهڙي اهم ڍنڍ کي مجرمانا بي ڌيانيءَ سبب زهر ۾ تبديل ڪيو پيو وڃي. نوري آباد جي ڪارخانن مان خارج ٿيندڙ زهريلو مادو جنهن ۾ قسمين قسمين ڪيميائي ۽ زهريلا جزا ملي ويا آهن. ڪوهستان جي مشهور نئين (لويا) ۾ ڪڏ نئي نئين جي پيٽ ۾ 12 ميل ڪن وهي هر سال اچي ڪينجهر ۾ جوڙ ڪن ٿا. اهو سلسلو هر سال جاري آهي. مينهن جي مند ۾ برساتن جو پاڻي اهو زهر ڇڪي اچي ڪينجهر ڍنڍ ۾ اڇلائي ٿو. پوءِ ڍنڍ جي پاڻيءَ جي حالت ڇا ٿيندي؟

ان ۾ رهندڙ ڪروڙين اربين مڇيون ان زهريلي مادي کي هضم ڪري سگهنديون؟ يا اهو پاڻي انسان، جيو جانور وڻ ٻوٽا برداشت ڪري سگهندا؟ ڍنڍ جي حسن ۾ اهو انتهائي زهريلو پاڻي ڪيڏا هاڃا ڪندو؟ اهو سوچي ذهن کي ڪوهيڙو وٺي ٿو وڃي.

ان کان سواءِ ڪوٽڙي ۾ مل ايريا جو گندو مادو ڪوٽڙي بئراج وسيلي سڌو ڪينجهر ڍنڍ ۾ اچي داخل ٿئي ٿو. ان جو ثبوت آهي ڪوٽڙي ۾ مل ايريا جو گندو مادو آهي جيڪو ڪوٽڙي بئراج وسيلي سڌو ڪينجهر ڍنڍ ۾ اچي داخل ٿئي ٿو. ڪوٽڙي بئراج ۾ پاڻي جي سطح گهٽجڻ بعد سڄو پاڻي ڪارو ٿي ويندو آهي. انهيءَ پاڻيءَ تي لکين ايڪڙ زمين به آباد ٿئي ٿي ۽ ڪينجهر ڍنڍ ۾ پاڻي به ان بئراج وسيلي داخل ٿئي ٿو.

پاڪستان جي قانون موجب جيڪو به صنعتڪار ڪارخانو لڳائي ٿو ته ان کي قانوني طرح ڪارخاني مان خارج ٿيندڙ زهريلو مادو خارج ڪرڻ يا ان کي فلٽر ڪرائڻ لاءِ فلٽر پلانٽ ضرور لڳائڻو آهي ته جيئن فضا ۽ وايومنڊل آلودگيءَ کان بچي سگهي.

دنيا جي عالمي صحت بابت ادارن پاران به اسان جي ملڪ ۾ ماحول کي صاف رکڻ لاءِ ڪافي رٿائون ڏنيون ويون آهن، جيئن شهرن جا گٽر سسٽم ۽ ان جو نيڪال وغيره. حڪومت کي نوري آباد ۽ ڪوٽڙي ۾ ڪارخانن جي جاچ لهڻ گهرجي ڇو ته قانون جي ڀڃڪڙي ڪندڙ ڪارخانن مان خارج ٿيندڙ زهريلي مادي کي ختم ڪرڻ کان سواءِ سنئون سڌو پيئڻ جي پاڻي کي آلوده ڪرڻ ۽ انساني زندگين سان گڏ جانورن، پکي پکڻ ۽ ڪينجهر ڍنڍ ۾ ڪروڙن جي تعداد ۾ موجود مڇين جي حياتي لاءِ زهر طور نئين لويا ۾ ڇڏي ٿا ڏين ۽ ڪوٽڙي بئراج ۾ داخل ٿا ڪن. خاص طور تي ماحوليات کاتي وارن کي هن اهم مسئلي تي توجه ڏئي انهيءَ خطرناڪ صورتحال کي منهن ڏيڻ گهرجي.

نوري آباد مان خارج ٿيندڙ تمام وڏي مقدار ۾ زهريل مادو هن برسات ۾ پاڻياٺ جي صورت ۾ 12 ميل ڪن وهي هلي ٿو. جيڪو ڪوهستان جي ڪيترن ئي ڳوٺن ۽ آبادين جي ڀر مان لنگهي ٿو. ان سميت ڪلو ڪوهر شهر ۾ پالارين، جاکرن جا ڪافي ڳوٺ ان زهريلي پاڻي کان متاثر ٿيا آهن.

ماحولياتي خبرون

1-10-95

روپا ماڙي:

بدين ضلعي ۾ ڪوٺايل سم نالين ۽ واهن جي گذريل 33 سالن ۾ سارسنڀال نه لهڻ ڪري بدين ضلعي ۾ آبپاشيءَ جو نظام ڊانواڊول ٿي ويو آهي. سم ۽ ڪلر سبب ماحولياتي گدلاڻ سنگين ٿي وئي آهي ۽ زرعي فصل تباه ٿي ويا آهن. فصلن جي مند ۾ پاڻي نه هوندو آهي پر برساتن ۾ ٻوڏ ٻڏي ويندا آهن. هتي آخري ڀيرو 1962ع ڌاري کاٽيون ٿيون هيون، پر هاڻي واهن جي پوڇڙين جا نشان به ختم ٿي ويا آهن. 1970ع کان پوءِ سم نالن جي ٻيهر کوٽائي نه ٿيڻ سبب نالين جا پيٽ گند ڪچري سان ڀرجي ويا آهن ۽ ايشيا جي وڏي ۾ وڏي ٽماٽن جي منڊيءَ ۾ ڏوڙ اڏامي رهي آهي. هزارين آبادگار ۽ پورهيت لڏپلاڻ ڪرڻ تي مجبور ٿي ويا آهن. (رپورٽ دلاور چانڊيو)

2-10-95

دادو:

سنڌو نديءَ جي ساڄي ڪپر تي لکين ايڪڙ زرعي زمين کي سم ۽ ڪلر کان بچائڻ واسطي شروع ڪيل عظيم رٿا رائٽ بينڪ آئوٽ فال ڊرين پراجيڪٽ جي پڄاڙي واري رٿا انڊس لنڪ پروجيڪٽ تي ڪم شروع ٿي ويو آهي. هن رٿا هيٺ MNV Drain لنڪ (نارا ويلي ڊرين) زمين جي سم ۽ ڪلر واري پاڻي کي منڇر ڍنڍ ۾ ڇڏڻ بدران هڪ لنڪ لائين ذريعي سڌو سنڌو درياءَ ۾ وهايو ويندو، جنهن سبب ايشيا، جي سڀ کان وڏي مٺي پاڻيءَ جي قدرتي ڍنڍ منڇر ۾ ماحولياتي گدلاڻ وارو سالن کان هلندڙ مسئلو ختم ٿي ويندو. واپڊا اسڪارپ پاران شروع ڪيل هن رٿا جي ڏس ۾ ڪجھ فني ماهرن خطرو ڏيکاريو آهي ته هاڻي زهريلو سم وارو پاڻي سنڌو درياه کي آلوده ڪندو، جنهن سان آبي جيوت کي به خطرو ٿيندو. هن رٿا سبب جوهي ۽ سيوهڻ تعلقي جي نون ديهن، ديه دل- ڪارياٽي، شيخ، واهڙ، بيد- سعيد، ڪرم پور، لاشاري، شاه ڳڙه ۽ ڪاڙچ جي پنج سئو کان وڌيڪ ايڪڙ زرخير زمين متاثر ٿيندي ۽ هڪ لک کان وڌيڪ آبادي تي مشتمل 200 ڳوٺن جو روزگار متاثر ٿيندو، روڻ، ٽڙ، ساريون ۽ مرچ جا فصل به تباه ٿيندا، جيڪي هتان جا اهم فصل آهن.

ڪاله هن خطري سبب علائقي جي آبادگارن پريس ڪلب آڏو احتجاجي مظاهرو ڪيو ۽ رڙ ڏني ته ان رٿا کي رد ڪري ايم وي ڊرين جي پاڻيءَ کي منڇر ڍنڍ جي بند لڳ هڪ لنڪ لائين ذريعي سنڌوءَ ۾ ڪيرايو وڃي. حڪومت رٿا جي زد ۾ ايندڙ زمين لاءِ 25 هزار رپيا في ايڪڙ معاوضو مقرر ڪيو آهي، جڏهن ته في ايڪڙ قيمت هڪ لک رپيا ڄڻي وڃي ٿي. ماڻهن ملڪ جي اعليٰ اختيارين کي تارون ڪيون آهن ۽ ڪم روڪائڻ لاءِ هلندڙ بلڊوزرن آڏو ليٽي پون ٿا، جن کي پوليس جي مدد سان هٽايو وڃي ٿو.
(رپورٽ عزيز رانجهاڻي ۽ گل ٻنڊ)

3-10-95

ميرپورخاص:

ٿر ۾ ڏڪار سبب ڍورن جي لڏپلاڻ شروع ٿي وئي آهي. مختصر مينهن پوڻ سبب فصل ۽ گاه سڪي ويا آهن. مال ۽ مورن جي مرڻ جا اطلاع مليا آهن. مٺي، ڏيپلي، ڇاڇري ۽ نگرپارڪر تعلقن مان ڪيئي ڳوٺن جا ماڻهو بئراج جي ايراضين ڏانهن لڏڻ شروع ٿي ويا آهن. چون ٿا ته جڏهن ماڻهو ويڙها ويران ڪري ويا آهن ته هتان جا مور اڪيلائيءَ ۾ ڀيانڪ رڙيون ڪري مري ويندا آهن. (رپورٽ سريش ڪمار)

خيرپور ناٿن شاه:

برساتن جو پاڻي لهڻ کان پوءِ سارين کي پراسرار بيماريءَ وڪوڙيو آهي، جنهن سان هزارين ايڪڙ بيٺل فصل تباه ٿيو آهي. زرعي دوائون بليڪ تي وڪرو ٿي رهيون آهن.

پيارو لُنڊ:

ميل شاخ ۾ پاڻي جي کوٽ سبب فصل سڪڻ جي خبر آهي.

ڪانوڙ:

ڪراچيءَ جي ٻهراڙيءَ ۾ مليريا پکڙي آهي. سوين ماڻهو بستري داخل ٿيا آهن. رهواسين جي شڪايت بعد به انتظاميا قدم نه کنيو آهي، جنهن کان پوءِ رهواسين چتاءُ ڏنو آهي ته جيڪڏهن ڪو ماڻهو مليريا سبب مري ويو ته صحت کاتي تي ڪيس داخل ڪبو.

لواري شريف:

لواري ۾ گندگيءَ جي سبب موذي مرض پکڙجي ويا آهن. ڪيئي ماڻهو مليريا، ڪالرا ۽ گيسٽرو ۾ مبتلا ٿي ويا آهن.

4-10-95

ڪراچي:

نيشنل آئل سيڊ ڊيولپمينٽ جي ڊائريڪٽر چيو آهي ته گذريل سال برساتن کان پوءِ آبادگارن پاران وقت سر دوائن جي ڇٽڪار نه ٿي سگهڻ ڪري نه رڳو ڪپه جي پيداوار گهٽجي هئي پر ڪڪڙا به زهريلا ٿي ويا هئا.

5-10-95

ڀان سعيد آباد:

انڊس لنڪ پروجيڪٽ جي متاثر ڏهن ديهن جي ڏيڍ سئو

آبادگارن جو اجلاس ٿيو، جنهن ۾ فيصلو ڪيو ويو تہ هن رٿا جي خلاف مزاحمت ڪبي.

ڪوٽ غلام محمد ۽ خيرپور ميرس:

صفائيءَ جي ناقص انتظام سبب گٽرن جو ڪنو پاڻي رستن تي ڪاهي پيو آهي، رستن تي هنڌ هنڌ گند جي ڍيرن سبب مکيون ۽ مڇر وڌيا آهن. بيماريون پکڙيون آهن پر ٽائون ڪميٽي خاموش آهي.

6-10-95

ٽنڊو آدم:

اسڪارپ ايريگيشن جي پاران سب ڊويزن ٽنڊو آدم ۾ لڳايل 400 مان 350 ٽيوب ويل خراب ٿي ويا آهن ۽ ڊگهي عرصي کان بند هئڻ جي ڪري علائقي ۾ سم ۽ ڪلر وڌڻ لڳو آهي. جتي سم ۽ ڪلر موجود هو اتي اڃان اضافو ٿيو آهي. ادارو بد نظميءَ جو شڪار آهي.

گهوٽڪي:

هڪ هاري تنظيم موجب اسڪارپ ڊويزن گهوٽڪي جا سمورا ٽيوب ويل بند آهن، جنهن ڪري حڪومت جا ڪروڙين رپيا ضايع ۽ سم ۽ ڪلر وڌيو آهي.

7-10-95

ڪراچيءَ جي ملير ضلعي ۾ ٻاجهن کي لڳل هڪ بيماري سبب آبادگارن کي ڪروڙين رپين جو نقصان ٿيو آهي. 500 ايڪڙن تي ٻيٺل گجرن جو فصل تباهہ ٿيو آهي. هن نامعلوم بيماري ۾ پاڻي ڏيڻ جي باوجود ٻوٽا سڙي وڃن ٿا. زرعي کاتي جا اسٽنٽ بيخبر آهن.
(رپورٽ اڪبر بلوچ)

8-10-95

روپا ماڙي:

ڪوسٽل ڊيولپمينٽ اٿارٽيءَ پاران پيئڻ جو مٺو پاڻي پهچائڻ بابت ڪيل غلط سروري سبب ڪافي ديهون ويران ٿي ويون آهن. 1994ع جي ڪيل سروي جي رپورٽ ۾ اهڙا ڳوٺ ۽ ديهون شامل ڪيون ويون هيون جن جو وجود خطي ۾ ڪونہ هو. آگسٽ 1995ع ۾ ڪيل سروري مان خبر پئي آهي تہ مٺي پاڻي پهچائڻ جي ڏس ۾ سامونڊي علائقا نظرانداز ڪيا ويا آهن. جنهن ڪري ديهہ پٽي جي ڪڏي، لنبو، پلہ II، ٻهرلوءِ، ڏارڻ، ٽاٽ، ڪنڊڙي، ٻوهڙڪي، مارڏ ۽ ٻيون ديهون ويران ٿي ويون آهن.

نواب شاهہ:

پنجاب مان اينڊڙ سم جي پاڻيءَ جي نيڪال لاءِ واپڊا طرفان ساڍن ٽيويهن اربن رپين جي لاڳت واري ليفٽ بئنڪ ، آئوٽ فال جو ٺيڪو ڏنو ويو آهي، اها رٿا ٽي سال اڳ پوري ٿيڻي هئي.

ٺلهار:

نوجوان سنگت ٺلهار آلودگي جي خلاف هفتو ملهائڻ جي سلسلي ۾ هڪ ريلي ڪڍي جنهن ۾ شاگردن واپارين استادن، صحافين ۽ سماجي اڳواڻن شرڪت ڪئي، سندن هٿن ۾ پلي ڪارڊ هئا.

9-10-95

نصير آباد، ميهڙ:

واره تعلقي اندر سارين جو 75% فصلن تباهہ ٿيڻ جو خطرو آهي. نقلي دوائن سبب فصل کي وڌيڪ بيماريون لڳيون آهن. ميهڙ ۾ پن مروڙ وائرس جي حملي سبب هزارين ايڪڙ فصل تباهہ ٿيڻ ڪري ڏڪر جو خطرو ٿيو آهي.

10-10-95

ڪوٽڙي:

ڪوٽڙيءَ جي صنعتي علائقي ۾ قائم ڪپڙن ڌوئڻ جو پاؤڊر ٺاهڻ واري هڪ فيڪٽري مان خارج ٿيندڙ زهريلي پاڻيءَ سون دلار ۽ ديہ جاگير جي ويہ هزار ايڪڙ زمين تباهہ ڪري ڇڏي آهي. قديم ڳوٺن لاءِ پيئڻ جي پاڻي جو مسئلو پيدا ٿيو آهي ۽ مرضن منهن ڪڍيو آهي. اڪثر موت السر سبب ٿيا آهن. گذريل سال فيڪٽريءَ جي ساليانو صفائي سبب 10 لک رپين جا ٻيٺل فصلن تباهہ ٿيا. علائقي ۾ چمڙيءَ جي بيماري پکڙي آهي ۽ پيئڻ جي پاڻيءَ جا کوهہ گجيءَ سان پرجي ويا آهن.

(رپورٽ منظور ميراڻي)

رتو ديرو:

رتي ديري ۾ برف جي ڪارخاني ۾ امونيا گئس جو سيلنڊر ڦاٽڻ ڪري 101 ماڻهو بيهوش ٿي ويا ۽ 3 مينهون مري ويون. رات جو 12 وڳي پکيڙيل زهريلي گئس 30 هزار ماڻهن واري علائقي ۾ تباهي آڻي ڇڏي. هزارين ماڻهو ساهہ ٻوساٽجڻ سبب گهرن مان نڪري ڀڳا. ڪيترائي خاندان ٻين ڳوٺن ڏانهن لڏي ويا. فيڪٽري جا ٻہ ملازم گرفتار ڪيا ويا.

(رپورٽ رزاق چنو)

بقايا ماحولياتي بچاءُ ايڪٽ

منهنجي خيال ۾ ضرورت ان ڳالهہ جي آهي تہ مرحليوار عمل جي تصور کي ان ريت ٿي قائم رکجي، جيئن موجوده قانون ۾ گنجائش آهي ۽ پوءِ ان کي IEE ۽ EIA جي گهرجن مطابق ضم ڪري ڇڏجي، جيئن ڪ بل ۾ تجويز ڪيو ويو آهي.

قانون اهڙو هئڻ گهرجي جو شروعات ۾ ان جو اطلاق رڳو انهن تمام وڏن پيروجيڪٽن تي ٿي سگهي، جن پيروجيڪٽ بابت معلوم آهي تہ اهي ماحوليات لاءِ نقصانڪار آهن ۽ جيئن جيئن مهارت ۽ ڄاڻ مرحليوار وڌندي وڃي ۽ EPA تجربو حاصل ڪندي وڃي تہ پوءِ اها درجي بہ درجي اهڙن ٻين نقصان ڏيندڙ صنعتي ادارن تي پنهنجو وڏ ڪان وڏ عمل دخل قائم ڪري.

اهڙي طرح اهو بہ چئي سگهجي ٿو تہ هن مهل تائين اهڙو ڪوبہ قاعدو قانون ڪونہ گهڙيو ويو آهي، جيئن بل جي سيڪشن 8-(i) ۾ گنجائش رکي وئي آهي، جيئنڪ EPA کي اهو غلط تاثر آهي تہ EIS جون گهرجون پنهنجي جاءِ تي موجود آهن.

قانون جي ضرورت:

سوال اهو ٿو پيدا ٿئي تہ ڇا واقعي هڪ نئين قانون جي ضرورت آهي يا جيڪي ڪجهہ اسين چاهيون ٿا اهو موجوده قانون ۾ ترميمون ڪري حاصل ڪري سگهجي ٿو؟ ٻنهي صورتن ۾ اها ڳالهہ صاف ظاهر آهي تہ نہ ڪي موجوده قانون ۽ نہ وري تجويز ڪيل بل ڪافي آهي.

اڄ تہ اهڙو چٽو، جامع، سادو ۽ عمل جوڳو قانون کپي جيڪو انسان جي حقن جي ڪوالٽي ۽ زندگيءَ جو معيار بهتر بڻائي ۽ جيڪو انسان کي عطا ٿيل قدرتي نعمتن جهڙوڪ، صاف پاڻي، خالص مٽي ۽ صاف هوا کي گدلو ٿيڻ نہ ڏئي ۽ پاڪستان ۾ جيڪا گوناگون زندگي موجود آهي، ان کي گهٽجڻ نہ ڏئي

بقايا : گارڊن نورا ڪشتي

جون چؤديواريون ٺهيل هيون. اهو پرامن رهائشي ماحول 1947ع تائين برقرار رهيو. پاڪستان جي تعمير سان ڪجھ برادرين ۽ ٻي آباديءَ جي آمد سبب ڪجھ ملڪيون تبديليون اچڻ شروع ٿي ويون. پر تمام تڪڙيون تبديليون ستر واري ڏهاڪي جي وچ ڌاري آيون. هيءَ بلڊرز ۽ ڊيولپرز جي آمد هئي.

جيتونيڪ ليز جا شرط ۽ گارڊن ايسٽ علائقي جا پنهنجا ضابطا چون ٿا ته:

* گرائونڊ واڌو هڪ منزل اڏي سگھجي ٿي.
* اڏاوت، پلاٽ جي ڪُل ايراضي جي ٽئين حصي کان مٿي نه ٿيندي.
* رهائشين جي چؤطرف 10 ۽ 15 فٽ جاءِ کليل رکي ويندي.
* مهڙيون پابنديون بلڊرن کي جوڳي نفعي جو موقعو نٿيون ڏين، تنهن ڪري انهن جي ڀڃڪڙي ڪئي وڃي ٿي.

لالچ داخل ٿئي ٿي

سنڌ بلڊنگ ڪنٽرول آرڊيننس 1979ع هيٺ قائم ڪراچي بلڊنگ ڪنٽرول اٿارٽيءَ سان مڪمل ملي ڀڳت ڪندڙ پاڻ هيٺين سمورين اڏاوتي سرگرمين جي چڪاس لاءِ ذميوار آهن:

- اڏاوت هيٺ عمارتن جي نگراني ۽ معائنو.
- پلاٽن ۽ عمارتن جو غلط استعمال.
- غير قانوني اڏاوتن کي روڪڻ ۽ معائنو.
- قانوني ڪيس داخل ڪرڻ.

بلڊرن ۽ ڊيولپرن سمورا قانوني ليڪا اورانگهي چار ۽ پنج ماڙ عمارتون اڏڻ شروع ڪيون. جيئن جيئن وقت گذرندو ويو ۽ ڪوبه قانوني قدم نه کنيو ويو بلڊرز وڌيڪ همت ۽ لالچ وٺي ويا. ماڙي منزلن جو تعداد 7 ۽ 8 ٿيڻ لڳو. خالي جاءِ ڇڏڻ وارو لازمي شرط به نظرانداز ڪري سڄي پلاٽ تي اڏاوت ڪئي وئي. (هاڻي ته ماڳهين نوان پروجيڪٽ ڪُهڻ جي مٿان ٺٺگيل آهن) ڪاروباري دڪان ۽ ٻي غير رهائشي سرگرمي سبب پلاٽن جي ان علائقي ۾ جتي هڪ ڪان چار ڪٽنب رهندا هئا، هاڻي وڌي 40 کان 60 ڪٽنب ٿيا آهن.

بنيادي سهولتين تي اضافي دٻاءَ سبب گارڊن ايسٽ ۾ رهندڙ سمورن ماڻهن جي زندگيءَ جو معيار هوريان هوريان ڪرندو پيو وڃي.

- ڪي اي ايس سي جي ڊسٽريبيوشن سسٽم تي گهڻو دٻاءُ هئڻ ڪري ٽن ڪان ستن ڏينهن تائين بريڪ ڊائون ٿيو آهي.
- گند ڪچرو کڻڻ وارو عمل خراب ٿي ويو آهي، جنهن ڪري پرپاسي جي گهٽين ۾ ڏپ ۽ گند جا ڍگ ڪٺا ٿيندا پيا وڃن.
- واٽر سپلاءِ سرشتو به بنه ناڪافي آهي. گهڻا ماڻهو کوه جو بيڪار پاڻي استعمال ڪن ٿا
- گندو پاڻي نيڪال ڪندڙ پائيپ ننڍا آهن. جنهن ڪري گٽرن جو پاڻي مستقل ۽ وڏي پيماني تي رستن تي پکڙجي ٿو.
- فٽ پاٿ ۽ رستا سخت مرمت گهرن ٿا. اهي غير قانوني دڪان ۽ روڊ گئراجن سبب بند آهن.
- رهائشي علائقن جي تڪڙي ڪمرشلائيزيشن سبب دڪان اسڪول، مارڪيٽون، ادارا، ڪلينڪون ۽ ورڪشاپ ٺهي رهيا آهن.

1993ع ۾ 'شهري' CBE پاران ڪرايل هڪ سروي ۾ ظاهر ٿيو ته گارڊن ايسٽ جي علائقي (بزنس رڪارڊر روڊ، نشتر روڊ، سولجر بازار ۽ زولاجيڪل گارڊن جي وچ ۾) 180 غيرقانوني عمارتون ٺهي چڪيون هيون.

نورا ڪشتي راند ڪيئن کيڏي وڃي ٿي...

غيرقانوني اڏاوت جو رستو نورا ڪشتي سان سلهاڙيل آهي. ان راند جا ڪافي دلچسپ قسم، قاعدا آهن ۽ اهي ان مهل تائين ڦرندا رهندا آهن. جيستائين راند هلندي رهي ٿي. لازمي صورتون هي آهن:

راند جو مقصد:

اها خاطري ڪرڻ ته ڪنهن به غيرقانوني اڏاوت کي اڏجڻ کان نه جهليو ويندو.

رانديگر:

ان ۾ ٽن قسمن جا گروهه شريڪ ٿين ٿا.

- بلڊرز/ ڊيولپرز، جن کي وڏو حصو ملي ٿو.
- سرڪاري اختيارين، جن کي KBCA ملائي ٿي، جن کي ننڍو حصو ملي ٿو.
- عوام/ عام ماڻهو جنهن کي اها به خبر نه آهي ته هن سان ٺي ڪيڏيو ويو آهي.

راند جو مدو:

هڪ کان ٽن سالن جي وچ ۾.

راند جا قاعدا: ڪي بي سي اي ۽ ٻين جي رهنمائيءَ ۾ موجود مرحليوار ترتيب هن ريت آهي:

- بلڊرز ڪي بي سي اي کي درخواست ڏني ٿو ۽ منظوري وٺي ٿو ته هو ٻاءِ لاز موجب گرائونڊ واڌو هڪ منزل عمارت ٺاهين.

پر هو بنياد وجهڻ لاءِ سڄي پلاٽ ۾ کوٽائي ڪرائي ٿو. "قاعدن موجب" ڪي بي سي اي بلڊر کي هڪ شوڪاز نوٽيس ڏني ٿي ۽ اهو به ٿي سگهي ٿو ته بظاهر ٺوڪن طور عمارت جو ڪجھ حصو ڊاٺو به وڃي. (جيڪي موجود هجي) بلڊر انهن جي هڪدم مرمت ڪرائي وٺي ٿو. (راند جي مدي دوران هن قسم جون ٻيون به ڪوڙيون پچ ڊاهون وقت به وقت ٿينديون رهنديون آهن.)

بلڊر هيٺين عدالت ۾ ڪيس داخل ڪري ٿو. (جيڪا ان جي مالي حدن واري دائره اختيار ۾ نٿي اچي. يعني انهن کي اها اجازت نه آهي ته اهي 5- لک رپين کان مٿي ماليت وارا ڪيس هلائين ۽ اهڙيءَ طرح هو 'اسٽيٽس ڪو' حڪم نامو وٺي ڪم اڳتي وڌائي ٿو.

'اسٽيٽس ڪو' حڪم (جيڪو حيرت آهي ته اهو ضروري نٿو سمجهي ته پروجيڪٽ جي اڏاوت جو حقيقي مرحلو ڏسي ۽ رڪارڊ ڪري) جي ڍڪ هيٺ ڊيولپر ڪيتي ٻيون غيرقانوني منزلون وڌيڪ آزاديءَ سان ٺاهيندو هليو وڃي ٿو. KBCA ان موقعي تي ڪجھ به نٿي ڪري سگهي، ڇاڪاڻ ته اهو عدالت جي حڪم خلاف ڪم ڪري 'عدالت جي توهين جو ارتڪاب' ڪرڻ آهي.

ڪي بي سي اي 'بي وس' آهي، خاص ڪري ان وقت جڏهن مٿن ڪامورن ۽ سياسي شخصيتن پاران دٻاءُ پوي ٿو. هو SDM/AC (جمشيد ڪوارٽرز) ۽ SHO (سولجر بازار) ڏانهن ليٽر موڪلين ٿا ته ڪين اسٽيٽس ڪو تي عمل ڪرائي ڏنو وڃي ۽ ڪم بند ڪرايو وڃي. پر ڪوبه ڪجھ به نٿو ڪري. شايد رانديگر چانهه جو وقفو ڪري رهيا آهن.

DC/SDM وٽ هڪ ڪرمنل ڪيس داخل ڪيو وڃي ٿو. پر غيرقانوني اڏاوت جو عمل جاري رهي ٿو. ننڍا غير واضح نوٽيس اخبارن ۾ ڏنا وڃن ٿا، عوام (جن مان اڪثر ماڻهن ان پروجيڪٽ ۾ وڏيون رقمون سيڙايون هونديون آهن) کي خبردار ڪيو وڃي ٿو ته اهو پروجيڪٽ غيرقانوني آهي.

ڪي بي سي اي ڪراچيءَ جي ڪمشنر معرفت ڊسٽرڪٽ رجسٽرار ڏانهن نوٽيس موڪليا وڃن ٿا ته پروجيڪٽ ناجائز ۽ غيرقانوني آهي ۽ اهو B- ليزز (B-leases) ڪري نه ڏنو وڃي. KESC، KWSB ۽ SSGCL کي هدايت ڪئي وڃي ٿي ته اهي بجلي، پاڻي، ڊرينيج ۽ گئس جا ڪنيڪشن نه ڏين. پر ڪنهن نه ڪنهن ريت اثر رسوخ رکندڙ (هوشيار) بلڊر پنهنجو رستو، شايد قانون (۾ جهول) جي ڪري ڪڍي وڃن ٿا.

بنا ڪنهن منظور ٿيل ريگيولرائيزيشن/ تڪميلي پلان (جيڪو KBCA عمارت جي ناجائز هئڻ ڪري جاري ڪري نٿي سگهي) جي فليٽن جا خريدار انهن ۾ اچي ويهي رهن ٿا ۽ بلڊر پنهنجي وڏي نفعي سميت نڪري، وڃي ٿو. (جيڪو راند جي ٻين رانديگرن جي وچ ۾ حصو پتي ڏئي ٿو!)

سو، نوراڪشتيءَ جا عظيم فاتح اصل ۾ بلڊرن، ڪي بي سي اي ۽ ٻيون اختياريون آهن ۽ هارائيندڙ ڌر گارڊن ايسٽ ۾ رهندڙن جو جيڻ پوءِ ٽيڻ وڌندڙ تعداد آهي.

ڪيڏي نه ڪاميابيءَ سان هيءَ راند کيڏي وئي ۽ مقامي ڪلاڙين اعليٰ هنر ڏيکاريو. سو هن حقيق مان ڏسي سگهبو.

گذريل ويهن سالن ۾ ڪي بي سي اي وارن گارڊن ايسٽ ۾ هڪ به غيرقانوني عمارت جو ڪم نه روڪيو.

سٽيزن گروپ پاران عمل:

بهرحال نااميديءَ واري صورت ڪونهي. شهري گروپن پاران سنڌ هاءِ ڪورٽ کان ڪجھ پروجيڪٽن تي ڪامياب منع نامه حاصل ڪيا ويا آهن. 'شهري' سي بي اي ڪوشش پئي ڪري ته گارڊن ايسٽ ۾ رهندڙ ماڻهن جا گروپ منظم ڪه نوار ڪشتي وڙهندڙن کي منهن ڏجي ۽ ان کي بچائي وڃي، جيڪو هن خر حالتن ۾ بچيو آهي.

ڪي ايم سي جي ايڊمنسٽريٽر مسٽر فهيم زمان، ڪي بي سي اي جي چئرمين مرزا مقبول ۽ ٽيڪنيڪل صلاحڪار پروفيسر مقبول احمد جي مدد سان، شهرين جي هن گروپ ڪي ايم سي/ ڪي بي سي اي زون IX جي واسطيدار عملدارن انجنيئر رئوف اختيار فاروقي، چيف ڪنٽرول، انجنيئر ايس ايم آر زيدي الواسطي، ڪنٽرول بلڊنگس، آرڪيٽيڪيٽ سيد اصغر علي رضوي، ڊپٽي ڪنٽرولر بلڊنگس، انجنيئر صفدر علي مگسي، اسسٽنٽ ڪنٽرولر بلڊنگس سان هفتيوار گڏجاڻين جو سلسلو شروع ڪيو آهي ته جيئن لڳ ڀڳ 21- عدد زير تعمير غيرقانوني پروجيڪٽن کي مانيٽر ڪري سگهجي.

انهيءَ وچ ۾....

ٻئي طرف نوارڪشتي وڙهڻ وارا ٻيا طاقتور رانديگر ٻاهر ويهي ڏاڍي جوش سان پنهنجي لاءِ راند جو ميدان ڳولي رهيا آهن. گارڊن ايسٽ ۾ بلڊنگون کڻڻ لاءِ اٽڪل ڏهه درخواستون KMC/KBCA وٽ انتظار ۾ پيون آهن. (گذريل تجربو ٻڌائي ٿو ته اهي سڀ درخواستون اڳتي هلي غيرقانوني وڏين اڏاوتن وارن فليٽن ۾ تبديل ٿي وينديون) هن مهل تائين KBCA فقط ان ڪري اجازت نه ڏني آهي ۽ راند شروع نه ٿي آهي، جو گارڊن ايسٽ جي پلاٽن جون ليزون 3- جولاءِ 1995ع تي ختم ٿي ويون آهن ۽ اڃا تائين نيون نه ڪيون ويون آهن.

ڪير ٿو چوي ته خدا ڪونهي؟!؟؟

(عوامي مسئلن سان دلچسپي رکندڙ روليند ڊي سوزا/ اليڪٽريڪل ڪنسلٽنگ انجنيئر آهي.)

شهري سب ڪميٽيءَ جون رپورٽون

پارڪ ۽ تفريح واري سب ڪميٽي

انچارج: خطيب احمد، بزنسمين/ خزانچي، شهري سي بي اِي
عنبر علي ڀائي، جنرل سيڪريٽري، شهري سي بي اِي

هڪ وڻ پنهنجايو

وڻ پوکيو مهم جي شروعات آڪٽوبر 1994ع کان شروع ڪئي وئي ۽ ان کان پوءِ اها مهم جاري آهي- شهري سي بي اِي طرفان شروع ڪيل ان مهم ۾ نوجوانن، نازڪ ۽ نفيس دماغ رکندڙ اسڪولن جي ٻارڙن کي پڻ ڀاڱي شامل ڪيو ويو آهي ته جيئن ماحول ۾ بهتري اچي سگهي ۽ وڻن جي اهميت محسوس ڪئي وڃي، اهڙي طرح وڻڪاريءَ جي مهم کي هيٺين ملي ۽ هيٺين سطح تائين انهيءَ ڪم تي عمل ٿئي.

شهري- سي بي اِي جي عملي ان مهم ۾ اٽڪل 12 هاءِ اسڪولن ۽ ڀاڱي سان جوڙي ورتو، جن ان مهم ۾ سرگرمي سان حصو ورتو ۽ مختلف نوعيت جا 3600 ٻوٽا لڳايا ويا.

آڪٽوبر 1994ع کان مئي 1995ع تائين ٻوٽن لڳائڻ سان گڏ انهن جي سارسنڀال لاءِ پمفليٽ پڻ ورهيا ويا. شهري جي عملي طرفان ان مهم کي باقاعدگي سان اڳتي وڌايو پيو وڃي. سيپٽمبر 1995ع کان شروع ٿيندڙ مهم ۾ شهر جي مختلف اسڪولن سان رابطو ڪيو ويو. ٻوٽن لڳائڻ، ماحول جي بهتري ۽ تازگيءَ بابت سوالن جوابن ۽ ذهني آزمائش جو اهتمام ڪيو ويو.

نباتاتي گارڊن

شهري- سي بي اِي ڪراچي زولاجيڪل گارڊن جي عملي کي باغ ۾ موجود وڻن تي معلوماتي پليٽون هڻي اطلاع فراهم ڪرڻ لاءِ نباتاتي تصور متعارف ڪرائڻ جي ڳالهه ڪئي آهي، اهو عوام لاءِ تعليم ۽ ڄاڻ لاءِ وڏي اهميت جوڳو عمل ٿيندو.

انهيءَ رٿ تي عمل ڪرڻ لاءِ 2,40,000 رپين جي خرچ سان خاص ماهرن جون خدمتون به حاصل ڪيون ويون آهن.

انهيءَ ڪم لاءِ "شهري" فنڊ گڏ ڪرڻ واري سب ڪميٽي جي سربراهه مسٽر عمران شيخ جي اڳواڻي ۾ وڏيون ڪوششون ورتي رهي آهي. هيل تائين اٽڪل 35 هزار رپين کان وڌيڪ فنڊ گڏ ڪيو ويو آهي.

سنڌ جي گورنر ڪمال اظفر سان ٿيل گڏجاڻيءَ ۾ شهري- سي بي اِي سنڌ لاءِ نباتاتي گارڊن واري اسڪيم جي تجويز رکي، جيڪا اڻٽ ٿيندڙ ڏيهي ٻوٽن ۽ حيوانات کي بچائڻ لاءِ وڏي اهميت واري آهي. اهي نباتاتي باغ شهرين لاءِ تفريح جو ذريعو پڻ ثابت ٿيندا.

گرين سيل قائم ڪرڻ

اها تجويز پڻ سنڌ جي گورنر ڪمال اظفر سان 25 مئي 1995ع تي گورنر هائوس ۾ ٿيل گڏجاڻي ۾ رکي وئي، جنهن ۾ شهري- سي بي اِي گڏجاڻيءَ ۾ پنهنجي پروگرام جي پڌرائي ڪئي، جنهن تحت ڪي ايم سي جي پارڪن ۽ تفريح جي ڊائريڪٽر حنيف ناصر جي تعاون سان ان پروگرام تي عمل ڪيو ويندو ته جيئن ڪراچي کي سرسبز بڻايو وڃي، انهيءَ اسڪيم هيٺ ڪراچي جي شهرين لاءِ ماحول ۾ بهتري پيدا ڪرڻ لاءِ ادارن، گهڻ قومي ڪارپوريشنن ۽ اسڪولن جي ٻارڙن کي آماده ڪيو ويندو ۽ همٿايو ويندو ته هو جتي خالي جاءِ ڏسن اتي ٻوٽا لڳائي ڇڏين.

ٻوٽي جو تحفو

هيءَ مهم "شهري"- سي بي اِي منظم ڪري رهي آهي ته جيئن سرپرستي وڌائي بندر روڊ کي سرسبز بڻايو وڃي. انهيءَ علائقي ۾ وڌيڪ دونهين سبب ماحولياتي گدلاڻ ٻوٽن جي عام واڌ ويجهه کي نقصان پهچايو آهي.

تنهن ڪري ڪي ايم سي جي پارڪ ۽ تفريح جي ڊائريڪٽر تجويز ڏني هئي ته ان علائقي ۾ بيٺل مڪمل وڻ اڏاوتن سبب ختم ٿيڻ کان بچايا وڃن. ان سلسلي ۾ اي بي اين ايمرو بينڪ في وڻ 2000 رپين جي لاڳت سان 10 وڻ فراهم ڪرڻ جي آڇ ڪئي آهي.

شهري- سي بي اِي انهيءَ ڪم ۾ ڪي ايم سي جي پارڪن ۽ تفريح واري ڊائريڪٽر سان بندر روڊ کي سرسبز بڻائڻ لاءِ ڪوآرڊينيشن ڪئي آهي.

جهيل پارڪ

شهري- سي بي اِي، ڪي ايم سي پارڪس جي ڊائريڪٽر جي تعاون سان جهيل پارڪ جي ترقيءَ جو ڪم هٿ ۾ ڪنيو آهي. جيئن ئي پاڻي ۽ افرادي قوت جي فراهمي ٿي، انهيءَ ڪم جي شروعات ڪئي ويندي.

*

ليگل ريسورس سينٽر

انچارج: قاضي فيض عيسيٰ
۽ مس عنبر علي ڀائي

هميشه جيان اها سب ڪميٽي تمام گهڻي سرگرم رهي آهي. مختلف ڪيسن جي صورتحال جي رپورٽ اسان جي ڪارڪردگي جي نشاندهي ڪري ٿي. مٿين ڳالهه کان سواءِ 'شهري' جي قانون دانن بيريسٽرن فيض عيسيٰ، نعيم الرحمان ۽ ايڊوڪيٽ مسز عنبر علي ڀائي جي محنت جي نتيجي ۾ بلڊنگ ڪنٽرول آرڊيننس 1979ع جي بنيادي ڍانچي ۾ ترميمون تجويز ڪيون ويون.

اصلي آرڊيننس تي نظر ڊوڙائبي ته ان آرڊيننس ۾ جهول سبب 16 سالن ۾ غيرمثالي باءِ لاز ان کي بيڪار ڪري ڇڏيو آهي. جنهن ڪري

ڪراچيءَ کي سرسبز رکو
اسڪولي ٻار دڪاندار کي ٻوٽا ڏيئي رهيا آهن. (تفصيل لاءِ جونيئر شهري رپورٽ)

زمين جي استعمال ۾ تبديليءَ شهر کي بالڪل خراب ڪري ڇڏيو آهي. ڪميٽيءَ ترميمن لاءِ عمارت سازيءَ جي فن جي ناميارن ماهرن مسٽر ارشد عبدالله ۽ مسٽر عارف حسين سميت بيرسٽر مخدوم علي خان کي پڻ شامل ڪيو آهي. ان کان پوءِ ترميمن وارو ڊرافٽ سنڌ جي گورنر ڏانهن موڪليو ويو، جيڪو سنڌ اسيمبلي مان منظوريءَ کان پوءِ قانون جي شڪل اختيار ڪري ويندو.

تحفظ ۽ ورثو سب ڪميٽي:

نقشا: ست عدد رنگين بروشر تياريءَ هيٺ آهن. انهن ۾ آرڪيٽيڪچرل ورثي وارين عمارتن سان گڏ انهن جا ڪس ۽ ٻيون معلومات ڏني وئي آهي.

اهي بروشر ملڪي ۽ غيرملڪي سياحت کي هٿي ڏيڻ سان گڏوگڏ شهرين، اسڪول ۽ ڪاليج جي شاگردن جي تعليمي دلچسپيءَ کي نظر ۾ رکي ڇاپيا ويا آهن.

'شهري' اهڙن خواهشمندن ميمبرن جي ڳولا ۾ آهي، جيڪي هن پروجيڪٽ جو ذمو کڻي ان خدمت کي ڪنهن هوٽل يا تعليمي اداري جي سهڪار سان هلائين. ڪاليج جا شاگرد جيڪي ان لاءِ تجرباتي بنيادن تي ڪم ڪرڻ لاءِ نومبر، ڊسمبر ۽ جنوريءَ ٿانين وقت ڪيي سگهن. مهرباني ڪري 'شهري' جي ڪوآرڊينيٽر مسز منصر سان رابطو ڪن.

10- چوڌري خليق الزمان

هن سب ڪميٽيءَ جي سربراه ڪرنل ٻن مهينن ۾ ڪافي پيرا وڌي وزير ۽ مسٽر ڪوثر بشير احمد (ڊين آف آرڪيٽيڪچر ڊپارٽمينٽ DCET) سان ملاقات ڪئي آهي، جيڪو ڪي ايم سي ۾ ڪنزرويشن ۽ ورثي لاءِ ڪميٽيءَ جو ميمبر آهي.

جنهن بلڊر هي ڊانچو حاصل ڪيو آهي، اهو ان کي جلد ڊاهڻ گهري ٿو. مسٽر بشير احمد کي تجويز ڪيو ويو هو ته واسطيدار کاتي وٽان هڪدم منع نامو حاصل ڪري وٺجي، تان جو ان لاءِ ڪو مناسب پلان تيار ڪجي.

مسٽر بشير احمد کي ٻه قانوني فقري کان آگاهه ڪيو ويو جنهن جي آڌار تي هوڙي سهٽي ۽ جوڳي عمارت کي تحفظ ڏيئي سگهجي ٿو. مسٽر بشير احمد وعدو ڪيو ته هو ڪي ايم سي ڪميٽي ميٽنگ ۾ اهو ڪيس مضبوطيءَ سان پيش ڪندو جيڪا جلد ٿيڻي آهي.

اسٽيٽ لائيف انشورنس ڪمپني - پراڻيون عمارتون:

سب ڪميٽيءَ عمارتي لحاظ کان اهم بلڊنگن جي مالڪن کي "سجاڳ پڻ جو سنڌ" ڏنو آهي ۽ کين دعوت ڏني آهي ته اهي ڪڏيل پروگرام تي ڪم ڪن ته جيئن انهن کي ٻيهر بحال ڪري ۽ وسائي سگهجي. ان سلسلي جو هريون ليٽر اسٽيٽ لائيف انشورنس ڪارپوريشن کي ڏنو ويو آهي، جيڪا ڪراچيءَ جي ڪافي خوبصورت عمارتن جي مالڪ آهي.

پڙهو دانش آذر زوبيءَ جو خط سامهون ڏنل).

ٿندن بابت سب ڪميٽي:

چارج عمران شيخ، ميمبر مئنيجنگ ڪميٽي شهري سي بي اِي.
مئنيجنگ ڊائريڪٽر، رضا انٽرپرائيز

سن مرچنٽ، ميمبر، مئنيجنگ ڪميٽي، شهري سي بي اِي.
سينيئر اسسٽنٽ، مئنيجر امريڪن ايڪسپريس بينڪ

هن سب ڪميٽي جو گهڻو تڻو ڪم شهري سي بي اِي لاءِ فنڊ وڌائڻ سان لاڳاپيل آهي.

جونيئر شهري:

چارج: فرحان انور، ميمبر مئنيجنگ ڪميٽي، شهري.
سول انجنيئرنگ ۾ انجنيئر/ ڪنسلٽينٽ

هڪ رٿا اسڪولن ۾ جونيئر شهري ميمبرن کي ماحولياتي بهتري جي پروگرام ۾ سرگرم رکڻ لاءِ آهي.

ان جي نتيجي ۾ ٽن سينيئر اسڪولن کي مربوط ڪيو ويو آهي ۽ ان کي مختلف ماحولياتي ڪلبن ۾ ميمبر طور رجسٽر ڪيو ويو آهي ۽ هڪ ميمبر کي هن لاءِ مقرر سرگرمي جوڙي ڏني وئي آهي.

- رهائشي علائقن ۽ اسڪول جي حدن ۾ وڻ هڻڻ.

3- سيپٽمبر 1995ع

ڊائريڪٽر
رئيل اسٽيٽ ڊويزن
اسٽيٽ لائيف انشورنس ڪارپوريشن.
ايس ايل آءِ سي بلڊنگ-9، پنجون فلور.
ڊاڪٽر ضياءُ الدين احمد روڊ ڪراچي.

ڊيئر سر!

توهان ان ڳالهه کان ڀلي ڀت واقف آهيو ته ڪراچي شهر ڪيترن تمام خوبصورت ۽ عمارتي اهميت وارين اڏاوتن جو گهر آهي. اسان سمجهون ٿا ته اهيءَ گڏيل ورثي جو تحفظ ڪرڻ اسان جي گڏيل ذميواري آهي. اها ڳالهه توهان جي علم ۾ هوندي ته بدقسمتي سان، جيئن توهان کي ۽ ڄاڻ هوندي ته اهي شاهڪار عمارتون تباهه ٿي رهيون آهن.

اها ڳالهه اسان سڀني جي علم ۾ آهي ته ايس ايل آءِ سي ڪراچي ۾ موجود بهترين عمارتن جي مالڪ پڻ آهي. اها ڳالهه پڻ هرڪو ڄاڻي ٿو ته تباهيءَ سبب، جيڪا ڄاڻي واڻي ته آهي، اهي اڏاوتون ڏهڻ جي ويجهو پهچي چڪيون آهن.

اسان 'شهري' اهو محسوس ڪيون ٿا ته اسان جي اڏيل ماحوليات جي ڏيون حاليءَ کي گڏيل ڪوشش جي نتيجي ۾ تباهي کان بچائي سگهجي ٿو. اسان ساڳي وقت عمارتن جي بحالي ۽ تحفظ لاءِ گڏيل پروگرام تي ڪم ڪري سگهون ٿا. شهريءَ مختلف خوبصورت يادگارن جي مالڪن کي 'سجاڳ ٿيڻ' جو سڏ ڏيڻ شروع ڪيو آهي ۽ ان سلسلي جو هي پهريون خط آهي. اسان جي خيال ۾ ته ايس ايل آءِ سي اسان جي گڏيل ورثي کي بچائڻ لاءِ شروع ڪيل باوقار پروگرام ۾ ساک حاصل ڪرڻ بهترين اداري طور ڪيو ويندو.

اسان جي اها نمائي گذارش آهي ته تباهه ٿيندڙ اڏاوتن ڏانهن سنجيدگي سان ڌيان ڏنو وڃي. اڄ ته گڏجي پهرين انهن اڏاوتن جي نشاندهي ڪيون ۽ ان کان پوءِ گڏجي انهن کي بچايون. اسان واسطيدار ماهرن سان گڏجاڻين جو بندوبست ڪري سگهون ٿا. اسان پيشور صلاحون پڻ ڏئي سگهون ٿا ۽ اسان بحاليءَ لاءِ پروگرام ترتيب ڏئي سگهون ٿا. اسان آرڪيٽيڪچر جي آخري سال جي شاگردن يا انهيءَ ڪم سان لاڳاپيل پيشورن سان گڏ ڊزائن سالوشن لاءِ مقابلي جو بندوبست ڪري سگهون ٿا.

سٽسٽڪ انداز ۾ انهن اڏاوتن کي قائم رکڻ اسان جي ايجنڊا جو حصو آهي. ان ڏس ۾ زيب النساءِ اسٽريٽ تي ايس ايل آءِ سي جي عمارت ۽ ان جي پر ۾ شناءُ الله جي سامهون واري عمارت آهن. اها ڳالهه پڻ ڏٺي وئي آهي ته اهي ماڻهو جيڪي انهن عمارتن کي استعمال ڪن ٿا. اهي عمارتن کي بچائڻ ۽ ان کي زنده رکڻ کان اڻ واقف يا قابل نه آهن يا ڊميوارين نڀائڻ ۾ ناڪام ويا آهن. اهي عمارتون برطانوي راڄ جون نيو ڪلاسيڪل زماني جون عمارتون ۽ 19 صدي جا شاهڪار آهن. اهي ڏسڻ ۾ ته بهتر نظر اچي رهيون آهن، پر اهي کوکليون ٿي چڪيون آهن ۽ رڳو غفلت عمارتن کي تباهه ڪري ڇڏيندي.

مٿي ڄاڻايل حقيقتن کان پوءِ اسان اوهان سان گڏجاڻي ڪرڻ گهرون ٿا ته جيئن شروعاتي پروگرام ترتيب ڏئي سگهون. توهان جي مهرباني. اسان اوهان جي تعاون جا منتظر رهنداسين.

توهان جو پنهنجو

دانش آذر زوبي
سربراهه ڪنزرويشن اينڊ هيريٽيج ڪاميٽي

رپورٽ شهري جي آفيس ۾ موجود آهي، جيڪي ميمبر ڪم ڪي اڳتي وڌائڻ ۾ دلچسپي وٺندا هجن، اهي رپورٽ حاصل ڪري سگهن ٿا.

ڪي ايم سي جي اشتراڪ ۽ شهريءَ پاران بحثيت سهڪاري ايجنسيءَ جي، مانيا سوسائٽي ۾ ماحوليات جي سجاڳي جي حوالي سان ڪيل ڪامياب تجربو ڪنهن به ٻئي هنڌ ورجائي سگهجي ٿو. شهري جو ڪوبه ميمبر جيڪو پنهنجي علائقي کي گند ڪچري کان ڇوٽڪارو ڏيارڻ گهري ٿو ۽ ساڳي طرح سهولتون ۽ بهتري پيدا ڪرڻ گهري ٿو، جيڻ مانيا سوسائٽي ۾ ٿيو هو شهري آفيس سان رابطو ڪري.

سنڌ سماءَ ۽ رابطا

انچارج: حسن جعفري ۽ حميرا رحمان

"سنڌي پريس ۾ ماحولياتي صحافت" جي سري هيٺ ميريٽ هوٽل ڪراچي ۾ 16 سيپٽمبر 1995ع تي هڪ سيمينار جو بندوبست ڪيو ويو. سيمينار ۾ پريس، غيرسرڪاري تنظيمن ۽ سرڪاري اهلڪارن سميت 45 عيوضن شرڪت ڪئي. سيمينار ۾ اهم مقالو روزاني برسات جي ايڊيٽر بدر ابڙي جو هو جنهن صحافت ۾ ماحولياتي مسئلن جي حوالي سان تحقيقي مقالو پيش ڪيو. ان کان سواءِ تقريرون ڪندڙن ۾ ايس پي او جو چيف ايگزيڪيوٽو ڊاڪٽر سليمان شيخ ، اي پي اي سنڌ جي ڊائريڪٽر جنرل ميڊم مهتاب اڪبر راشدي ۽ آءِ يو سي اين ڪراچي جي ڪميونيڪيشن يونٽ جي ڊائريڪٽر ثانيه حسين شامل هئا.

مقالن ۽ ڳالهين اهم بحث کي جنم ڏنو. ڊاڪٽر سليمان شيخ سامعين کي ٻڌايو ته جڏهن صدر فاروق احمد لغاري ڪالاباغ ڊيم جي اڏاوت جلدي شروع ڪرڻ جو اعلان ڪيو، تڏهن هو پاڻ اتي ئي اسلام آباد ۾ موجود هو. اهو اطلاع اتي موجود ماڻهن لاءِ صدمي ۽ حيرت جو سبب ٿيو، جاڪاڻ ته ان مسئلي تي حڪومت ۽ سنڌ جا ماڻهو هڪ ٻئي کان ابتڙ سوچين ٿا. سنڌ جو عوام سمجهي ٿو ته ڊيم جي اڏاوت سان سنڌ ۾ وڏي ماحولياتي تباهي ايندي. سيمينار ۾ شامل ڪيترن ئي شرڪت ڪندڙن سنڌي پريس ۾ اهڙن ماحولياتي مسئلن جي خاص نشاندهي ڪئي ۽ انهن جا تفصيلي خاڪا ابڙي صاحب جي مقالي ۾ ڄاڻايا ويا هئا.

مسٽر ابڙي منڇر ڍنڍ جي ڦٽجڻ تي ڳڻتي ڏيکاري ۽ هن ترندڙ ڳوٺن واري ثقافتي ورثي جي ختم ٿيڻ جو خدشو ڏيکاريو. هن سکر، ڪوٽڙي ۽ غلام محمد بئراجن جي پوڻ ڪري سنڌ کي ٿيل نقصان جو خاص ذڪر ڪيو. ان تفصيلن کان پوءِ ڪالاباغ ڊيم جي حوالي سان آيل اطلاع سامعين ۾ ٿرٿلو مچائي ڇڏيو.

شرڪت ڪندڙن ۾ حيدآباد، سعيدآباد ۽ ڪراچي جي ٻهراڙين کان آيل صحافي پڻ شامل هئا. ڪجھ صحافين ملير ۽ لانڍيءَ جي علائقن مان غيرقانوني طور ريتي ۽ بجري کڻڻ ڪري ماحولياتي تباهي تي روشني وڌي، انهن نشاندهي ڪئي ته اهو سڄو ڌنڌو ضلعي انتظاميا ۽ پوليس جي تعاون ۽ سهائتا سان ٿي رهيو آهي. "شهري" سان لاڳاپيل حميرا رحمان ۽ IUCN پاران ثانيه حسين صحافين سان ڳالهين شڪايتن جي سروي ڪرڻ جي آڇ ڪئي ۽ چيو ته جيڪڏهن گهربل قانوني چارو جوئي ڪرڻي پئي ته اها پڻ ڪئي ويندي. سيمينار جي ڪارروائي کان پوءِ اها ڳالھ واضح ٿي ته اردو ٻوليءَ جي ڀيٽ ۾ سنڌي پريس ۾ ماحوليات ۽ ان جي ڀڃڪڙين جي حوالي سان وڌيڪ رپورٽون ڇپجن ٿيون. ان لاءِ به وضاحتون ٿي سگهن ٿيون. پهرين اها ته اردو پريس جا سنڌ جي ڪنڊڪڙڇ ۾ نمائندا ناهن ۽ ٻي اها ته پڙهندڙن جي دلچسپي کي سامهون رکندي اردو پريس روايتي طور تي سياست، راندين ۽ سنسني خيز ڏوهن جي خبرن کي وڌيڪ جاءِ ڏئي ٿي.

اهڙي طرح شهري لاءِ بهتر ٿيندو ته اها اهڙي رٿابندي ڪري جنهن تحت سنڌي پريس کي مانيٽر ڪيو وڃي. لاڳاپيل خبرن جا اهم اسم انگريزي ۽ اردو ٻولين ۾ ترجما ڪجن. ان سلسلي ۾ "فيچر سروس" قائم ڪجي ۽ سنڌ جي ماحولياتي خبرن کي ٻنهي ٻولين ۾ ڇپرايو وڃي. اهو عمل شايد اقتدار جي ايوانن ۾ ويٺل ماڻهن لاءِ مددگار ثابت ٿئي ۽ اهي خبرن کي نوٽ ڪري ۽ جوڳا قدم کڻي سگهن.

جونيئر شهري سرگرمي: اسڪول جون ڇوڪريون بهادرآباد جي دوري وقت.

2- پوسٽرن، سولين لڪڻن، ڊراماٽيڪس، هارٽيڪلچر، پوليٿين ٿيلهين کي ميڙڻ ۽ گند جمع ڪرڻ، ساموندي ڪنڌين جي صفائي ۽ صفائي وارن علائقن بابت مارڪيٽ سروي.

ٻارن کي زمين تي ماحولياتي اثرن جون بنيادي ڳالهيون ۽ بگڙندڙ صورتحال کي بچائڻ جا طريقا سيکاريا وڃن ٿا.

ماحولياتي شعبي ۾ ٻارن کي تعليم ڏيڻ ۽ سرگرم ڪرڻ جي سلسلي ۾ شهري سي بي اي وڻ پوکڻ جي هڪ مهم شروع ڪئي ۽ ان کي نالو ڏنو. "هڪ وڻ پنهنجايو مهم" هي مهم اسسٽنٽ ڪوآرڊينيٽر مس عامره قيصر 1994ع ۾ منظم ڪئي.

اٽڪل 16 سينئر ۽ جونيئر اسڪول "هڪ وڻ پنهنجايو" سرگرميءَ ۾ شامل ٿيا، جنهن ۾ ٻارن کي سلا ۽ پمفليٽ ڏنا ويا، جن تي وڻ پوکڻ ۽ ان جي سنڀال لاءِ هدايتون لکيل هيون.

29- مئي 1995ع تي آرٽس ۽ ڪرافٽس ڪلب شهري آفيس ۾ هڪ پوسٽر ۽ مضمون مقابلي جو بندوبست ڪيو. جنهنجو عنوان، "ماحوليات بچايو" هو. ان ۾ سلا به ورهايا ويا ته وڻ اسان جي زندگيءَ جو اهم حصو آهن ۽ اهي انسان جا بهترين دوست آهن.

جونيئر شعبي جي سوشل ايڪشن ڪلب هڪ مارڪيٽ سروي منظم ڪئي. جنهن ۾ اسڪول جون ڇوڪريون بهادر آباد مارڪيٽ جي علائقي ۾ 2 سيپٽمبر تي ويون ۽ ڪاڌي جي دڪانن ۽ انهن جي ٻورچيخانن جو معائنو ڪيو ۽ دڪاندارن سان ماحوليات جي حوالي سان اهي سوال جواب ڪيا، جن جو ڪاروباري سرگرمين ۾ ڌيان رکڻ ضروري هو.

هنن دڪاندارن کي دڪانن جي ايراضيءَ ۾ پوکڻ لاءِ ٻوٽا ڏنا ته جيئن وڻڪاري وڌي ۽ ماحوليات صاف سٿري ٿئي.

اهو نوٽ ڪيو ويو ته ٻارن سان رابطو هرڪنهن تي گهرو اثر ڇڏي ٿو ۽ ماحولياتي شعبي ۾ اسڪولي ٻارن جي ڏيکاريل شوق مارڪيٽ وارن کي ڏاڍو اتساھ ڏنو ۽ ٻارن جي صلاحن کي غور سان ٻڌو ۽ وعدو ڪيو ته هو هر ممڪن طرح سان ماحوليات کي بچائڻ جو خيال رکندا.

شهري سي بي اي ڪوآرڊينيٽر مس عامره قيصر هي پروگرام منظم ڪيو ۽ ان تي عمل به ڪيو. ان جي آڪٽوبر جي ٻئي هفتي ۾ ٻيهر ٿي ڪئي ويندي.

ماحولياتي گدلاڻ خلاف مهم

انچارج: خطيب احمد

مسٽر خطيب احمد سالڊ ويسٽ مئنيجمينٽ تي سيمينار جو بندوبست ڪيو، جيڪو انتهائي دلچسپ هو ۽ سامعين وڏي تعداد ۾ شرڪت ڪئي. انهيءَ سيمينار جو مقصد شهري طرفان هيٺئين سطح تائين فردن، غيرسرڪاري تنظيمن ۽ سرڪاري عملدارن سان خود پنهنجن هيٺين سطح تائين جي حوالي سان خيالن جي ڏي وٺ ڪرڻ هو. سيمينار جي مڪمل

پاڪستان موحولياتي بچاءُ ايڪٽ، 1995ع

ڊرافٽ ايڪٽ جو جائزو

قاضي فيض عيسيٰ

هر قانون سازيءَ پويان ڪونہ ڪو فلسفو هوندو آهي. ايجنڊا ڇا آهي؟ ان جي مختلف اسمن کي ڪهڙيون اوليتون ڏنيون ويون آهن ۽ وڌ ۾ وڌ ڪاميابيون حاصل ڪرڻ لاءِ محدود ذريعن کي ڪيئن استعمال ڪيو ويو ٿو.

ائين ٿو لڳي تہ پاڪستان موحولياتي بچاءَ ايڪٽ 1995ع جي تياريءَ وقت جنهن بنيادي ڳالهہ کي نظرانداز ڪيو ويو، سا آهي هاڻوڪو عدالتي ۽ ڪاموڪو نظام، اقرباپروري، بدعنواني ۽ اختيارن جو ناجائز استعمال.

اسان کي چوڻ ڪپي تہ هن پيري اهو مختلف هئڻ گهرجي، سچي ڳالهہ آهي تہ اسان ڪبوتر وانگر اکيون پوريون ٿا. بل ۾ بنيادي نقص اهو آهي تہ ان ۾ ماحولياتي تحفظ جي اداري EPA لاءِ حقيقي پاليسي ٺاهڻ واري ڪردار کي نظرانداز ڪيو ويو آهي، جيڪو گندگي پکيڙيندڙ ۽ ماحوليات جي پيچڪڙي ڪندڙن کي سندن پنهنجن طريقن سان سيکارڻ ۽ صلاحون ڏيڻ جي فني اهليت رکي ٿو ۽ ناڪام رهندڙن کي سزائون ڏئي ٿو.

آءٌ ڪوشش ڪندس تہ جيئن مختلف مسئلن جي اهميت کي سمجهائي سگهان.

سزائون:

هن ڏس ۾ سڀ کان پهريون نڪتو آءٌ اهو ٿي ڪندس جيڪو هن بل ۾ تمام سخت سزائون ڏيڻ بابت ڏنو ويو آهي. مقصد گندگي پکيڙيندڙن سان جيل ڀرڻ ناهي، پر اها خاطري ڪرڻ آهي تہ اهي گدلاڻ پکيڙڻ يا ماحوليات کي نقصان ڏيڻ کان بس ڪن ٿا ۽ اهڙي طرح شهرين، ٻارن ۽ ايندڙ نسلن لاءِ صحتمند ماحوليات هجي.

بل کي هڪ اهڙو تصور ڏيڻ گهرجي، جيڪو ننڍن ڪارخانن (Plants) ۽ صنعتن (Industrics) جي وچ ۾ فرق ڪري جيڪي ڏهن، ويهن، ٽيهن يا چاليهن سالن کان هلي رهيون آهن ۽ اهي جيڪي قائم ٿيڻا آهن. مالڪن کي جيلن ۾ وجهڻ ۽ ڏنڊ هڻڻ يا گدلاڻ پکيڙيندڙ ڪارخانن کي هٽائڻ يا بند ڪرڻ بدران انهن گدلاڻ پکيڙيندڙن جي ڏس ۾ هڪ تصور سولائيءَ سان متعارف ڪرائي سگهجي ٿو تہ اهي ٽريٽمينٽ پلانٽ يا حفاظتي اُپاءَ نصب ڪن.

ان لاءِ مشڪوڪ ڪارخانن جو معائنو ڪري، ڦوڳ جي چڪاس ڪرائي، مالڪن کي اها رپورٽ ڏيکاري ڪي اهي صلاحون ڏجن تہ اهي سندن پکيڙيل گدلاڻ کي روڪڻ لاءِ ڇا ڪري سگهن ٿا.

گدلاڻ پکيڙيندڙ کي سندن هٿان پهچندڙ نقصان ٻڌائڻ ۽ ان کي روڪڻ لاءِ تدبير ڏسڻ بعد، جيڪڏهن هو ضرورت مطابق مقرر ڪيل وقت اندر ائين ڪرڻ ۾ ناڪام ٿي وڃي تہ پوءِ مٿس ماحوليات کي خراب ڪرڻ جي في مڙهي وڃي، اهڙي في هفيتوار يا ماهوار بنيادن تي هجي، اها في تہ تمام گهٽي هجي ۽ نہ تمام ٿورع. مقصد فقط اهو آهي تہ هو پنهنجو علائقو صاف رکي، ٻيءَ صورت ۾ هن کي اها في هميشہ ڀارڻي پوندي. سڀ کان مٿي اها ڳالهہ آهي تہ ڪاروباري ماڻهو پئسو وڃائڻ نہ چاهيندا آهي. هن کي ان نتيجي تي اچڻو آهي تہ جيڪڏهن هن EPA جي صلاح مڃي ۽ مناسب اوزار هڻي يا مقرر ڪيل ٽريٽمينٽ کان پوءِ ڦوڳ خارج ڪيو تہ ڊگهي عرصي ۾ هو پيسا بچائيندو.

اهڙن زهريلن ڦوڪن، مادن ۽ اخراج جي ڏس ۾، جيڪي بي حد خطرناڪ آهن ۽ شهرين جي حفاظت ۾ شديد خطري جي حيثيت رکن ٿا. ڪارخانو بند ڪرڻ گهرجي. هڪ ڀيرو بند ڪرڻ کان پوءِ واسطيدار EPA ان کي ٻيهر کولڻ لاءِ فقط ان مهل اجازت ڏئي، جڏهن ان جي تصديق ٿئي تہ هاڻي اهو خطرو باقي نہ رهيو آهي، ان جو مقصد اها پڪ ڪرڻ آهي تہ EPAs اهڙن ڪارخانن يا ادارن کي ساڳي صورتحال لاءِ ٻيهر کولڻ جي اجازت نہ EPAs ڏين ۽ هو پنهنجي ذميواريءَ جي حد جاري رکن. هن شديد ڪيسن جي صورت ۾ بہ آءٌ جيل ۾ وجهڻ واري صور جي حق ۾ نہ آهيان. بظاهر ان جا فائدا آهن پر جيل ۾ وجهڻ جي اختيارن جي ناجائز استعمال جي چڱي خاصي گنجائش موجود آهي. ان ڳالهہ تي زور ڏجي ٿو تہ خود نتيجا حاصل ڪرڻ لاءِ مقصد 'بچاءُ' هئڻ گهرجي، 'سزا' نہ.

جيڪڏهن هڪ ڀيرو اسان سزائن جي پاليسي ترڪ ڪريون ٿا، جيئن هاڻوڪي بل ۾ آهي، اسان تجويز ڪيل عدالتن جي قيام جي سوال کان ٿي هٽي ٿي وڃون ٿا. هڪ اهڙو پاسو جنهن ۾ اجايو خرچ آهي. ڪنهن بہ موقعي لاءِ آءٌ خاصي عدالتن وري تصور جي خلاف آهيان.

اهڙو ڪوبہ سبب نہ آهي جو هن قانون تي عمل لاءِ موجوده عدالتن مان فائدو ورتو وڃي. ڪوشش ڪجي تہ هاءِ ڪورٽون هجن ۽ اها خاطري ڪرڻ لاءِ تہ پر نہ ٿئي، ماحوليات جو جج، جيئن ڪيبني جج ٿئي ٿو، واسطيدار هاءِ ڪورٽ و چيف جج مقرر ڪري سگهي ٿو ۽ اهڙن ڪيسن کي هلائڻ لاءِ هڪ طريقو هار طئہ ڪري سگهي ٿو. هاءِ ڪورٽ ۾ ماحوليات جي جج جي حڪمن يا ڇلي تي اپيل لاءِ سڌيءَ طرح سپريم ڪورٽ ۾ وڃڻ گهرجي.

فني جاچ:

جيستائين مون کي خبر آهي تہ خود EPAs وٽ گدلاڻ ۽ خارج ٿيندڙ ڦوڳ جي مانيٽرنگ ۽ تجربن جي ڏس ۾ تمام ٿورڙي جاچ آهي. مان سمجهان ٿو تہ هنن وٽ اپٽري جاچ بہ نہ آهي، جو اهي گدلاڻ ۽ خارج مادن، ڦوڳ جي ٽريٽمينٽ ۽ تحفظ ۽ ضابطن جي ڏس ۾ اهم معاملن ۾ پنهنجو حصو ادا ڪري سگهن. هن شعبي ۾ تکڙا اپاءَ وٺڻ جي ضرورت آهي. اسان EPAs جي ترقي ڪنهن بہ ڪاموڙي طرز تي ٿيندا ڏسڻ چاهيون، جن ۾ آفيسرن کي پنهنجن شعبن ۾ فني صلاحيتون ڪونہ هونديون آهن.

هي بل ملازمت لاءِ ضروري آفيسرن وٽان فني مهارت کي يقيني بڻائي ۽ ان کي وقت جي حڪومت جي مرضيءَ تي نہ ڇڏي. هن وقت سيڪشن 5- جو ذيلي فقرو (4) چوي ٿو تہ، "وفاقي ايجنسيءَ وٽ اهڙو انتظامي، ٽيڪنيڪل ۽ قانوني اسٽاف موجود هوندو جيئن وفاقي حڪومت مقرر ڪري." ان ۾ نہ تہ گهٽ ۾ گهٽ لياقتون ڄاڻايل آهن ۽ نہ ئي ان ۾ نوڪرين لاءِ اشتهار ڏيڻ جو اختيار آهي.

نمونا وٺڻ:

هڪ ٻيو پهلو جنهن کي اجائتي ٺيڪ طرح نہ ڪٿيو ويو آهي. "خارج ٿيل مادا، ڦوڳ ۽ هوا کي گدلو ڪندڙ جزن يا اخراج يا آوگر جي علائقي ۾ زمين يا پاڻي يا هوا" (سيڪشن 7-(ii) (iv)، جا نمونا کڻڻ جو طريقو ۽ ڍنگ ڏاڍو اعتراض جوڳو آهي. هرڪو سمجهي سگهي ٿو تہ جيتي تمام گرين ڏيڻ جي سفارش ڪئي ٿي وڃي، ان مهل نمونن جي چونڊ جو طريقو بہ پڪو پختو هئڻ ڪيندو هو. مثال طور، ان سان پڪ ٿئي ها تہ ان ڪارخاني جي مالڪ کي تڪراري "نموني" سان بليڪ ميل نہ ڪيو ويو. اهو لازمي آهي تہ نمونا ڪارخاني جي مالڪ يا سندن عيوضيءَ جي اڳيان خاص مقرر ٿيل ڪنٽينرن ۾ کنيا وڃن ۽ سندن نشان سان مهربند ڪري چڪاس لاءِ اماڻيا وڃن. هڪ نمونو مالڪ رکي ۽ ٻيو ايجنسي. نمونا کڻڻ لاءِ طريقي ڪار، جيئن ٻرگس ايڪٽ ۾ ڏنل آهي، ٿورو بهتريءَ سان اختيار ڪري سگهجي ٿو، خاص طور تي ان مهل جيڪڏهن اهي نمونا اڳتي هلي ڏنڊ يا قيد لاءِ بنياد ٿيڻا آهن.

وفاقي يا صوبائي ماحوليات تحفظ جون ايجنسيون:

مون کي ڪجهہ حيرت لڳي ٿي تہ گرفتاري، معائني، ضبط ڪرڻ، نمونا کڻڻ، اسمن کي قبضي ۾ ڪرڻ ۽ نمونن جي چڪاس جا اختيار وفاقي EPA وٽ آهن. اسلام آباد ۾ ويٺل وفاقي EPA ڪراچي، قصور يا فيصل آباد ۾ گدلاڻ پکيڙيندڙن کي ڇا ڪري سگهندي؟ مناسب ٿيندو تہ اهي سڀ اختيار خاص ڪري جيڪي سيڪشن 7-(ii)، (b) ۽ (c) ۾ ڏنل آهن، انهن صوبائي EPAs کي ڏنا وڃن، جن جي حدن اندر آهن، وفاقي EPA کي فقط دارالحڪومت جي حدن اندر

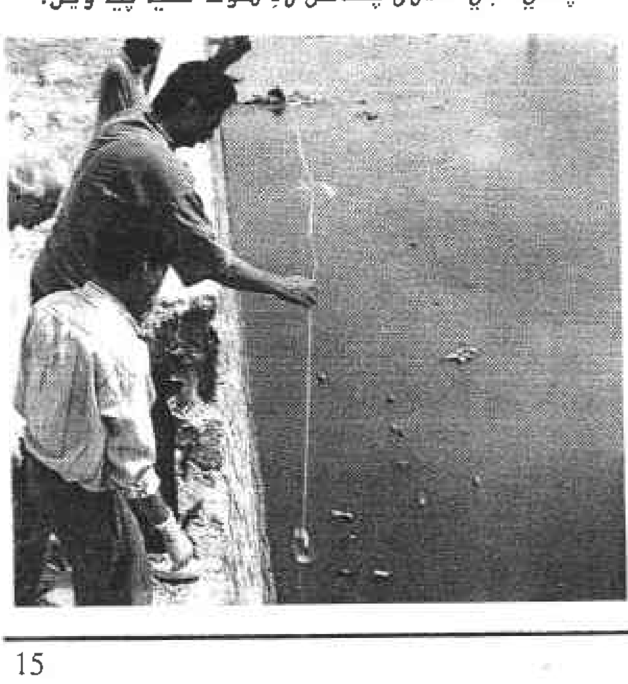

پاڻيءَ جي گدلاڻ چڪاس لاءِ نمونا کنيا پيا وڃن.

وڏي پئماني
تي گدلاڻ
ڪراچيءَ جي
ڪنارن جي
قدرتي
سونهن،
سامونڊي
جيوت ۽ ٻوٽن
کي خطري ۾
وجهي ڇڏيو
آهي.

ڏوهن جي ڳڻتي ڪرڻ گهرجي.

لازمي طرح، صوبائي EPAs کي مڪمل اختيار منتقل ڪرڻ گهرجن، جيڪي ضابطو رکڻ، تجزيو ڪرڻ ۽ ڏنڊ وجهڻ جي بهتر پوزيشن ۾ هونديون. وفاقي EPA کي ابتدائي طور تي اسٽينڊرڊ مقرر ڪرڻ، ٽريٽمينٽ جا طريقا ڪار ڏيڻ، فني ڄاڻ مهيا ڪرڻ ۽ صوبن سان مهارتن جي تبادلي طرف ڌيان ڏيڻ گهرجي. هڪ اڪن ۾ اهڙيون ڪوششون صوبائي EPAs سان وچڙي هٿيون نه ٿين ۽ محدود فنڊ ساڳي ڏس ۾ خرچ نه ٿين.

قومي ماحولياتي ڪوالٽي اسٽينڊرڊ:

قومي ماحولياتي ڪوالٽي اسٽينڊرڊ ماهرن کي مقرر ڪرڻ گهرجن ۽ وقت به وقت ملڪ ۾ موجود ٽيڪنالاجي ۽ ترقيءَ جي سطح کي نظر ۾ رکي انهن جو جائزو وٺجي. ٻين ملڪن جا مقرر ڪيل اسٽينڊرڊ اکيون ٻوٽي قبول ڪرڻ ۽ پاڪستان لاءِ مناسب تجزئي کان سواءِ لاڳو ڪرڻ سان نقصان ٿيندو.

جيئن اڳ ۾ چيو ويو، نيشنل اينوائرونمينٽل ڪوالٽي اسٽينڊرڊ (NEQS) نئون ڪارخانن ۽ صنعتن جي بنياد تي هئڻ گهرجن. جيڪي اڃا تائين ملڪ نه ڪيا ويا آهن. موجود ڪارخانن ۽ صنعتن جي ڏس ۾ ابتدائي رعايتي عرصي کان پوءِ ٽئڪ جو عنصر ان مهل تائين ادائيگي جوڳو هئڻ گهرجي، جيسين NEQS مٿئ ڪري. ماحولياتي خرابيءَ جي في اهڙي طرح مقرر ڪري سگهجي ٿي، جو اها هوريان هوريان وڌندي وڃي ته جيئن گدلاڻ پکيڙندڙ مقصد لاءِ مجبور ٿئي.

ڪائونسل:

پاڪستان موحولياتي تحفظ جو آرڊيننس 1983، چوي ٿو ته ڪائونسل جو چيئرمين پاڪستان جو صدر هوندو. نتيجي ۾ ڪائونسل جي گڏجاڻي ڪڏهن به نه ٿي. ان ۾ 1991ع ۾ ترميم ڪئي وئي ۽ صدر جي بدران وزير اعظم پاڪستان کي آندو ويو جنهن جي نتيجي ۾ آرڊيننس ٺهڻ جي لڳ ڀڳ ڏهن سالن کان پوءِ ڪائونسل جي گڏجاڻي نگران وزير اعظم بلخ شير مزاريءَ جي چيئرمين شپ ۾ ٿي.

1994ع ۾ هڪ ترميم سان وزيراعظم کي اختيار ڏنا ويا ته هو پاڻ صدارت ڪري يا ڪنهن کي چيئرمين مقرر ڪري. بهرحال، ماڻهوڪو پل اڃا تائين هڪ اعليٰ اختياراتي ڪائونسل جي نظر ۾ آهي. چارئي وڏا وزير اڃا تائين ان جا ميمبر آهن. صوبن جي وڌ ۾ وڌ شرڪت جي خاطر لاءِ، جيئن وزير اعظم جي لاءِ آهي، وڏن وزيرن کي به اختيار ڏيڻ گهرجي ته اهي پنهنجي پسند جي ماڻهوءَ کي مقرر ڪن ته جيئن اهي سندن غيرموجودگيءَ ۾ شريڪ ٿي سگهن.

مٿي ڄاڻايل ميمبرن، واسطيدار وزير ۽ سيڪريٽري سان گڏ ڪائونسل ۾ ”اهڙا ماڻهو جن جو تعداد ٽيهن کان مٿي نه هوندو، جيئن وفاقي حڪومت مقرر ڪري، جن مان گهٽ ۾ گهٽ ڏهه ڄڻا غيرسرڪاري هوندا.“ ٿين ٿا. قانون کي کپي ته ڪائونسل کي ماهر مهيا ڪري ڏي، جيڪي مثبت حصو ادا ڪن پر ائين ڪرنهي.

ان ڏس ۾ سيڪشن 3-(I) (V) خاص طور تي چوي ٿو ته، ٿي ميمبر ڪاروباري ادارن جهڙوڪ، FPCCI/SITE وغيره جي عيوضين مان چونڊڻ گهرجن. ٽن کان پنجن جي وچ ۾ ماحولياتي اين جي اوز هجن ۽ باقي ماحولياتي شعبن جا ماهر هجن. مقصد اهو ته حڪومت صنعتي عيوضين، ماحولياتي اين جي اوز ۽ ماحولياتي ماهرن کي هڪ اداري ۾ گڏ ڪري هڪهٽي کي مڪمل ڪجي ۽ ڪائونسل کي سندن نمائندگي ۽ مختلف مهارتن ۽ تجربن سان شاهوڪار ڪجي.

ابتدائي ماحولياتي ايياس ۽ ماحولياتي اثر جو تجزيو

"Environmental Impact Assessment and Initial Environmental Examination."

ماڻهوڪي Environmental Impact Statements کي تبديل ڪري ان جي جاءِ تي (I.E.E) ۽ (E.I.A) کي آندو آهي. ان ڳالھ کي يقيني بڻائڻ آهي ته پاڪستان ۾ اهڙي مهارت ۽ ڄاڻ موجود آهي، جيڪا نه رڳو ان کي اڳتي هلائي سگهي، بلڪ هلائڻ کان پوءِ ان ئي چڱيءَ طرح سان ماحولياتي تحفظ جي اداري EPA جي معرفت ان جي ڪارگذاريءَ جي جاچ ڪري سگهي. انهن ٻنهي معاملن تي مون کي ڪافي شبهات آهن. ان ڪري اهو وڌيڪ بهتر ٿيندو ته اهڙي عمل کي ڪجھ عرصي لاءِ مرحليوار عمل ۾ آندو وڃي، جيڪڏهن اسان اهو ٺٺا چاهيون ته IEE ۽ EIA اڻو جيڪا هڪ مشڪل مرحلو ٿي پوي. ان ڏس ۾ موجوده قاعدي جي تحت ڏاکي به ڏاکي هڪ هلائڻ جو تصور سيڪشن 8-(i) تحت مقرر ڪيل صنعتي سرگرمين لاءِ موجود آهي. سيڪشن 14-(الف) هيٺ اهو پڻ مختلف ٻسپارجن ۽ مخصوص ايراضين جو تصور ختم ڪري پروجيڪٽ جي سيٽي مسئلن کي پنهنجي تحويل ۾ وٺڻ گهري ٿو.

سيڪشن 2(34) تحت پروجيڪٽ جي تعريف ائين ٿي ڏسڻ ۾ اچي جيڪا هر قسم جي سرگرمين کي پنهنجي تحويل ۾ آڻي ٿي ڇڏي. مثال طور، ان تعريف کي رهائشي گهر تي لاڳو ڪري سگهجي ٿو.

باقي صفحي 10 تي

”سنڌي پريس ۾ ماحولياتي صحافت“ تي سيمينار